Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 9 ВЕРЕСЕНЬ 1935

БУЛО КОЛИСЬ НА ВКРАЇНІ...
Діти читають Пропамятну Книгу У. С. С.
Світлив П. Демянчук.

А. КУРДИДИК.

ОСІНЬ 1917

Такі саміські дні проходять,
спокійні,білі і глибокі,
якби тоді: коли зі Сходу
бурхливих тижнів линув рокіт,

коли закинувши на плечі
з багнетом кріс, ішли в далеке
і я і ти. А день і вечір
у собі мав червоний клекіт.

Стерні тоді були — килими,
що осінь слала нам під ноги.
Чи ще коли підемо ними,
верстаючи нові дороги?

На сході — ген, горіли села
і павкали часом шрапнелі:
ця осінь тихий спогад сплела
з заліза й сірої шинелі.

Ця осінь мала в собі пянкість
нового, ясного й міцного.
В її морозом срібні ранки
з нас кожний йшов по перемогу.

І коли нині сірі будні
знова повиті туманами,
як важко вірити і трудно,
що ясна осінь вже за нами!..

Маківка

(З нагоди свята Маківки 4-го серпня 1935 р.)

Написав: *Ч-кий.*

На всесвітову січу у 1914 році, вислав український нарід своїх найкращих синів, Українських Січових Стрільців, щоби пошукали долі Україні.

І пішли УСС-и на крівавий тан — на славний шлях боротьби до великого Листопаду.

Один з крівавих етапів, що довелось молодому українському лицарству переходити — це Маківка.

Маківка — гора лежить на шляху Тухоля— Лавочне. Памятне місце бою УСС з москалями (29. IV. 1915 року).

4 серпня ц. р. врочиста хвиля запанувала над цим кутиком нашої Верховини.

Серед дивного настрою пливе і напливає велика струя людей на Маківку. Їх тисячі. І день і два і три і пять ідуть та їдуть зі всіх сторін сюди, щоби прибути на час, на ту велику, торжественну прощу... З горою дванацять тисячів їх! Ідуть вони чвірками, відділами по сотні людей. Бачимо там Соколів і Сокілок в одностроях, прегарні національні строї дівчат, молодь і старих — з Поділля, Гуцулів, Лемків ба навіть людей із Волині....

Прекрасний вид. Це одна думка сковує цю масу людей по шляху до великої Мети!

На горі цвинтар стрільців!

Великий березовий хрест на спільній брацькій могилі і кільканацять хрестиків на малих могилках. Тут лягло буйними головами та розсипало червону калину 34 УСС а 83 ранених пролляло свою кров.

На брамі цвинтарика має жовтоблакитний прапор, під ним тризуб і напис, що всім голосить велику річницю двацятиліття.

На могилах повно квіття, зелені і вінків. Довкруги червоніють малини, червоні як кров.

До вівтаря під великим хрестом повагою приходять процесії з хоругвами. Іде Тухля, Славсько, Головецько, Плавє, Рожанка. Напливають свіжі люди. Є кільканацять священиків.

Тільки Львів щось не дописав. Комбатантів мало. Із старшин є сотник др. М. Волошин.

Тиху Службу Божу править о. Ярослав Чемеринський зі Львова, а співану о. Омелян Ґорчинський при співучасти о. Тадея Галькевича і о. Микола Ліщинського. Співають на переміну хори з Гірного і Конюхова.

Молитовний спів у сяйві золотопромінного сонця леготом несеться до небесного престола в покірній, щирій просьбі народу: „за Україну, за її волю, за честь і славу"...

По Євангелію виголосив з високої проповідальниці глибоку змістом проповідь о. О. Ґорчинський на тему: мертві живуть, а німі промовляють.

По богослуженню промовив о. Я. Чемеринський, що говорив не тільки як духовник, але також як член У. Г. А. Він згадав світлу нашу історію, звернув увагу на вартість традиції, цього живчика живої душі народу, перевів жахливий обрахунок нашої національної совісти і вказав дорогу у велике Майбутнє. Промова виголошена була з вервою, красноріччиво а її високопатріотичний зміст зворушив нарід до сліз. На закінчення о. Я. Чемеринський надав поляглим героям УСС від ветеранів визвольних змагань, б. членів УГА і її Вожда пропамятний, золотий хрест У. Г. А.

Пролунали дзвінкі слова команди „Позір"! і від-

бувся звіт поляглих. Трицять чотири поляглих стрільців, що впали на Маківці, станули струнко, щоби одержати це велике відзначення...

Так український нарід вміє цінити тих, що життя віддали на жертвенник національної справи.

На брацькій могилі, на березовому хресті заблестіло це відзначення — великий свідок невмірущої слави.

По панахиді весь нарід впав на коліна і глубока мовчанка залягла кругом.

Це дух смерти стрільців відбирав дефіляду живих! Згодом орхестра з Синевідська вижного відограла гимн „Боже Великий Єдиний" і „Вічная Память".

⁂

Так проминули ці великі і незабутні хвилини.

Жалійте всі, що не були ви цього року на Маківці!

Це свято відбулося велично, культурно, в найбільшому порядку та без якогонебудь інциденту. Заслуга в тому філії Т-ва Охорони воєнних могил зі Сколього.

Як ми ставали большевиками

Написав: *Сидір Ярославин.*

Було це з початком 1920. р. Галицька Армія відступаючи з денікінцями на полудне, докотилася до Дністра. Були це властиво вже рештки армії, бо тисячі старшин і стрільців померли або залишились хорими на тиф по місточках і селах здовж шляхів відвороту. Незавидна була також доля тих, що відступали. Ясно було, що справа Денікіна програна. На пяти наступали большевики. Треба було шукати нового виходу з трагічної ситуації.

Начальна Команда хотіла перевести армію за Дністер, на румунську територію, щоб звідтам, відпочавши і переорганізувавшись, зачати наново боротьбу з червоними окупантами. Заохочували до цього антантські місії в Одесі. Та деякі частини спротивились цьому. Вони розуміли, що з переходом за Дністер скінчиться істнування армії і длятого воліли залишитися на своїй території, хоч знали, що ждуть їх тяжкі переходи.

При першім корпусі утворився „Начальний Ревком Галицької Армії", що взяв на себе завдання перевести армію на бік червоних. Та Начальна Команда не думала уступити. Вона далі спрямовувала частини над Дністер, а сама прибула 9. лютого до Рибниці.

Тямлю добре цей день, коли то ешалони Начальної Команди, один за другим, заїздили на стацію в Рибниці. Негайно по прибуттю поїзду вискакували з вагонів старшини і стрільці та бігли на беріг, подивитися на другу сторону Дністра. Там мала на разі скінчитися наша Одиссея, там мали ми відпочати по всіх трудах та набрати нових сил. Одначе міст на ріці був знищений, а на другім березі царювала зловіща тиша, не було видно ні одного чоловіка. Начальна Команда вислала до команданта прикордонної сторожі делеґацію для переговорів. Та він не давав рішучої відповіди, говорив, що не прийшло ще вирішення від команди дивізії, зволікав з відповідю з години на годину. А міжтим показалися на другім березі люди, що зійшли на ріку та зачали перекопувати лід. Під вечір виставили з нашої сторони на знищенім мості скорострілі. Ми бачили, що не добром це пахне. Цілий день провели ми на огляданню Дністра та проходах по Рибниці. Міжтим відставив я з вагону, в якім я їхав, до санітарного поїзду підх. Дмитра Козія, що захворів тифом.

У вечорі пішов з нашого ваґону чет. Т. до Д-ра Ковшевича „засягнути язика". Сотник-суддя д-р Роман Ковшевич їхав з нами в однім ваґоні ще з Винниці. Знаючи добре чужі мови, їздив він не-

Старшини 7. гарм. полку 3-ої Зал. Дивізії Удовиченка. Сидять: Сотн. Іван Трибрат і пор. Дмитро Колодницький. Стоять: Пор. Ернст Еґер і хор. Микола Шаран.

давно як перекладчик з ґенералами Микиткою і Ціріцом до Одеси на переговори з денікінським командуванням і антантськими місіями. Там здобув також довіря ґен. Ціріца і цей дав йому місце в историчнім сальоновім ваґоні Начальної Ко-

манди, в якім мав колись мешкати в головній ставці російської армії начальний її вожд великий князь Микола Миколаєвич. По якімсь часі вернувся чет. Т. і поінформував нас, що з переходу за Дністер не буде нічого. Від румунів прийшла відповідь, що не пустять ні одного члена так денікінської, як і Галицької Армії, на свою територію. Якраз збиралисъ ґен. Ціріц, от. інтенд. Грушка та д-р Ковшевич до переходу через Дністер. Вони сподівалися, що бодай їх перепустять румуни на пашпорти, візовані у Відні румунським консулем, на які приїхали вони недавно через Румунію на Україну. При прощанню сказав д-р Ковшевич патетично до чет. Т.: Скажіть армії, що як тільки перейду Дністер, при першім вікні до Европи, запротестую перед цілим світом проти того, що роблять сусідні держави з нами, одинокими оборонцями Европи перед большевицьким заливом. Та не довелось протестувати... І їх трьох не перепустили румуни; не помогли нічого навіть пашпорти. Ходила чутка, що вдалось перейти ріку якомусь визначному російському ґенералові, шуринові одного з румунських міністрів, хорому на тиф. Румуни казали й йому вертати, а що він не мав сили сам йти, перенесли його на накривалі на другу сторону і так і залишили його в снігу.

На другий день сиділи ми в ваґонах, вижидаючи розвитку подій. Десь коло полудня почули якийсь крик. Ми виглянули з вагону і побачили стрільців, як бігли з червоними кокардами на шапках. Довідуємось, що це от. Лисняк на приказ Начального Ревкому арештував ґенералів Микитку і Ціріца та що ми вже тепер червоні. Ми вже стільки пережили, що приняли цю вістку зовсім байдуже, тим більше, що на тім цілий „переворот“ скінчився. Невдовзі ешалони пустилися цим самим шляхом, яким їхали до Рибниці, в поворотну дорогу в напрямі Балти, призначеної на новий осідок Нач. Команди. Тямлю, як на стаційнім будинку в Бірзулі повівав великий червоний прапор з виписаними словами інтернаціоналу: „Це буде послідний і рішаючий бій“... Так задивлялися галичани на цю злуку з червоними, маючи все на думці свою тіснішу батьківщину.

Прибули ми вкінці до Балти. Начальна Команда перезвалася на Полевий Штаб ЧУГА. Начальним Вождом став підп. Витошинський, шефом штабу полк. Шаманек. При Полевім Штабі зачав урядувати Начальний Ревком. Під редакцією Д-ра Стецюка і співробітництві таких „червоних“, як Іван Кревецький, Др. Ковшевич, Левко Лепкий, Роман Купчинський, Евген Дидик став виходити офіційний орган „Перелом“. Богато галичан думало, що на цих чисто формального характеру змінах скінчиться, що в цей спосіб наша армія буде далі істнувати, щоб при відповідній нагоді продовжувати визвольну боротьбу.

Не так думали большевики. Вони мали нашу армію в своїх руках. Не чули довіря до неї, а бодай до її проводу, старшин. Слушно могли побоюватися, що при першій-ліпшій нагоді вона знову обернеться проти них. Щоби до цього не допустити, треба було з корінем переродити армію, розложити її, защіпити в неї духа клясової ненависти, ненависти до старшин, знищити старшинський корпус, а з душі стрілецтва видерти національні почування, оплюгавити їх, зробити з стрільців розбиту, залякану, послушну отару. Щоби цю мету осягнути, прислали большевики до Полевого Штабу та поодиноких частин відповідальних робітників і зачалася боротьба за душу стрілецтва. Боротьбу цю большевики програли.

Стрілецтво наше було занадто свідоме, щоб дало себе розбити, щоб дало собі вирвати ідеали, за які вже більше року клало свої буйні голови. На тлі цеї, нераз невидної боротьби, приходило нерідко до комічних, частіше трагічних непорозумінь, що мусіли закінчитись тим, чим закінчились, розривом армії з большевиками. Про один такий епізод хочу на цім місці оповісти.

Першим кроком большевиків по злуці було змінити командний склад армії. Враз з новими командантами приїхав з Києва політичний комісар, пізніший голова Реввоєнтрибуналу при Полевім Штабі, Пучко. Подобав він на жидка, говорив тільки по московськи, хоч знав багато творів Шевченка на память і деклямував їх чистою українською мовою. Особливо часто цитував він слова поета: „Плачте люди, так вам треба“... Невдовзі по свому приїзді до Балти скликав він усіх старшин і стрільців в ціли заложення комуністичної ячейки при Полевім Штабі. Найбільша саля в партері жіночої ґімназії, в домівці якої поміщався Полевий Штаб, виповнилася по береги. Старшини, особливо вищі рангою, стояли по кутках, щоб не надто впадати в очі. Збори отворив Пучко і завізвав присутних, щоб вибрали собі предсідника. Якийсь час не обзивався ніхто.

— Ну, кого бажаєте собі на предсідника? — питає Пучко.

— Товаггиш Шухевіч, товаггиш Шухевіч — чути голос зі заду. Це якийсь жидок пропонує на предсідника отамана і персонального референта при Начальній Команді Д-ра Шухевича.

—Годитесь на нього? — питає Пучко.

— Годимося, годимося — чути голоси.

— Ну, так займайте місце, товаришу Шухевич!

З кута салі зачинає перетискатись до президіяльного стола отаман. Йде поволи, на лици збентеження. Так і видно, що вибір цей його заскочив. Випадає щось сказати, а він очевидно до цього не приготований. Тож загикуючись, кількома словами дякує за вибір, завзиває до пильної праці, бажає, щоб світло комуністичної ідеї розійшлося з цього гуртка по цілій армії, а з неї зайшло під галицькі стріхи та було завдатком освободження обездолених братів. „Цій праці щасть Боже!“ закінчив Др. Шухевич та ще більше змішався, полапавшись, що стрілив дурницю.

Дивно подивився на нього Пучко, та не сказав нічого і зачав виголошувати свій довгий реферат. Говорив про історичний матеріялізм, накинувся на релігію і „попів“, виясняв комуністичну ідею. При цім ходив, а часом бігав вздовж стола і вимахував руками. Та з присутних мало хто розумів по московськи, до того ніхто не звик був до такого спо-

собу виголошування реферату, тож всі більше приглядалися Пучкови ,чим його слухали.

Вкінці і Пучко скінчив. Основано ячейку. Та ось Пучко питає, на який день назначити слідуючі сходини. Котрийсь з кандидатів на 105% комуністів, мабуть Гадзінський, пропонує, щоб зараз на слідуючий день, в суботу.

— Не можна завтра, завтра сповідь — відзиваються голоси.

— Що такого? — питає Пучко.

— Сповідь завтра, отець духовник назначив на завтра сповідь — кричать стрільці.

Був це час великого посту і начальний духовник о. Дидик зарядив сповідь для частин, що знаходилися в Балті.

Нарешті Пучко зрозумів. Лице його набігло кровю. Та він скоро себе опанував і енергічно рішив:

— Отже слідуючі сходини відбудуться завтра. Живі прийдуть до живих, а мертві підуть собі до мертвих.

Та кандидатів на цих „живих“ було дуже мало...

Оборона Катеринослава

(Уривок зі споминів).

Написав: Сотн. *Борис Монкевич.*

В другій половині січня 1919. року 4-й Запоріжський ім. Гетьмана Богдана Хмельницького піший полк в складі 1.500 чоловіка в темну і морозну ніч вступав до Катеринослава. Ми відступали з північних кордонів України, де ціле літо, в час Гетьманщини, стояли на демаркаційній лінії. Після боїв під Валуйками, Купянським, ст. Бурлуцькою, Мерефою, під натиском московських червоних військ ми відступили аж до ст. Лозової. Тут оточені зо всіх боків, мусіли пробиватися через „царство“ Махна і після бою з махнівцями під с. Губинихою, прорвалися на зєднання з відділами отамана Гулого в районі Новомосковського.

Не вспіли ми ще розташуватись в Новомосковському, як одержали телеграфічний наказ з Катеринослава негайно прибути туди. Дорогу до Катеринослава пройшли ми форсовним маршом. Була надія, що там ми відпічнемо після виснажуючих боїв, довгих маршів та походів. Але даремні були наші надії. Замісць тихого, спокійного міста ми застали гніздо партійних пристрастей, здеморалізовану революційну залогу директоріянських військ, та стан облоги. Колиж зорієнтувалися в місцевій ситуації, то комендант Богданівського полку і всі старшини побачили, яка глибока ріжниця між нашими запоріжцями і катеринославською залогою і яка велика небезпека загрожує нашому полкові, коли він залишиться в цьому середовищі. Моральний розклад і повний занепад дисципліни були б кінцевим наслідком нашого перебування тут.

Командант полку сотник Лазуренко скликав полкову нараду старшин, на якій обговорюється це грізне положення. Наш кадровий регулярний полк, загартований в останніх боях, послушний своїй старшині, тепер попадаючи в атмосферу розкладової агітації, своєвілля та в середовище рознузданої ірегулярщини, міг на протязі короткого часу втратити всі свої бойові вартости і знівелюватись до рівня місцевої залоги. І на полковій нараді вирішено на другий же день їхати в Кременчуг, на зєднання з Запоріжським корпусом, від якого ми, в силу непереможних обставин під Лозовою, мусіли відірватись.

Але разом з тим командування катеринославського фронту дуже розраховувало на нас, як на регулярну частину, при обороні Катеринослава від наступаючих махнівців. Та всетаки, на другий день після обіду курені, команди і обоз прибули на залізничий двірець і заладувалися в ешалони, що були подані до рампи. Ми відїзджали знову на зєднання з Запоріжським корпусом, аби бути в своїм середовищі, не затроєнім тлітворним духом повстанщини. Не хотілося покидати Катеринослава, що так мальовничо розкинувся на схилі дніпрової гори, ніби хлюпаючись в водах грізного Борестена. Так хотілося хоч трохи пожити міським культурним життям, хоча на час забути про грізну дійсність. Але виїхати треба було конечне, аби рятувати полк від згубних впливів катеринославської залоги і деморалізаційного впливу великого робітничого міста.

Тільки тепер нам стало ясно і ми зрозуміли, який неоцінений скарб ми маємо в руках і якою силою розпоряджаємо. Тільки тепер зрозуміли, чому з таким сумом і жалем дивилися катеринославці на відходячі стрункі ряди Богданівців.

„На кого нас покидаєте!“ говорили деякі.

Але самі ми не усвідомлювали собі, в яке грізне становище ставимо ціле місто своїм відїздом. Не дивлячись на всі прохання катеринославського штабу, наш командант полку не погоджувався залишитися.

Та не вспіли ми ще як слід навантажитися в вагони, як одержали розпорядження команданта полку, аби усі старшини зібралися в кімнаті вартового на залізничому двірці.

За кілька хвилин кімната вартового переповнилася старшинами. Війшов сотник Лазуренко і звернувся до нас з такими словами:

„Панове старшини, ми вже постановили їхати до Кременчуга на зєднання з Запоріжським корпусом, аби схоронити боєздатність нашого полку, але тепер виникають перепони, яких я сам не можу усунути і яких не можу брати на своє особисте сумління. Тому я зібрав вас усіх сюди, аби ви почули все те, що тут буде говоритись“.

Не вспів командант докінчити своїх слів, як відчиняються двері і до кімнати входить ціла ґрупа цивільних людей. Як виявилося, була це делеґація, в склад якої входили: Катеринославський Ґуберніяльний Комісар, Ґуберніяльний Командант, Начальник Катеринославських Залізниць, Начальник Залізничої Охорони, Міський Голова, Голова Ґуберніяльної Земської Управи і ще богато інших високих представників місцевої горожанської та цивільної влади, яких трудно собі тепер пригадати. Обличчя у них були збентежені, рухи нервові, очі смутні, невеселі. Спочатку вони якийсь час мовчали, ніби вдивлялися в нас. Нарешті, здається, Ґуберніяльний Комісар виступив вперед і почав зхвильованим, але певним голосом:

„Панове старшини! Сьогодня Україна переживає страшну хвилю. Зо всіх боків вона оточена ворогами, які мов буруни бють в ті нечисленні запори, які поставила їм наша молода героїчна армія. Але не тільки зовнішні вороги чигають на неї. Внутрішні, ще більше небезпечні, шарпають її стомлене тіло, пють її кров. Не так давно наш Катеринослав пережив страхіття махнівської навали. Ще руїни від цього гунського наскоку не перестали димитись, ще могили оборонців не цілком присипані, ще сльози на очах матерей не висохли, як гряде друга така сама навала. Марево смерти і загибелі знову повіяло своїм широким крилом над стурбованим містом. Серце стискається з жаху за його майбутнє. Коли ж ви, славні Богданівці, не станете в обороні міста, то ворог камня на камені не залишить, голови дітей наших розібє об придорожні стовпи, плугом розоре головні вулиці і лиш ворон буде крякати над цією новою пустелею. Ви чули бойовий клич Махна: „Смерть городам і буржуям". Нові орди збунтованого селянства вже сунуться на нас, наші передові частини відступають і внедовзі ми їх побачимо на протилежному боці Дніпра. Дорогі Запорожці, — тут голос його задріжав, — чиж не все одно вам боронити чи Кременчуга, чи Катеринослава, аджеж один батько Дніпро, аджеж одна лиш мати Україна. Ми усі тут присутні просимо вас, панове старшини, не відїзджайте з полком, а захищайте Катеринослава, який без вас не продержиться і одного дня".

Комісар скінчив і питаючо дивився на нас. Всі мовчали. Тяжке враження зробила на нас ця промова комісаря. Ніхто зі старшин слова не забирав, очі були звернені на команданта.

— У вас, панове, є багато полків, відділів і кошів, почав сотник Лазуренко, які в загальній кількости в пять раз, або й більше перевищують наш полк, а ви сподіваєтеся, що тільки наша участь спасе положення міста.

— Так, панове, відповів комісар, у нас досить війська і досить зброї, але коли це військо дізнається про ваш відїзд, то ні один з них не стане до оборони. Ваш полк усі лічать за дисципліновану і сильну бойову частину і тільки ваш приклад може попровадити решту війська до бою. Від вас залежить рятунок міста. Коли ж ви не зостанетеся, то разом з вами і ми мусимо виїхати.

Після цього забрав голос сотник Кириченко, помішник команданта полку.

Цей один з хоробріших старшин нашого полку, сам родом кубанець, був дуже люблений цілим полком і його погляд був авторитетом для всіх.

— Ми всі патріоти, почав він, і боронимо батьківщину не там, де нам вигідніше, а там де є потреба і де вимагає наш обовязок. Коли ми хочемо виїхати, то тільки для того, аби схоронити свій полк від заразливого впливу вашої розбещеної залоги, але сьогодня не може бути двох питань, чи схоронити полк, чи залишитися в Катеринославі. Для нас тепер річ ясна, що ми мусимо боронити Катеринослава, який нам так само дорогий як і кожне інше місто. Який палець не відтяти, кожний болить однаково. Я певний, що так думають усі старшини. Але все залежить від команданта полку, як він накаже, так і буде.

Одразу після цих слів огні радощів засвітилися в очах делеґації, лиця їх повеселішали, а усім нам ніби якийсь тягар спав з грудей.

— Так панове, сказав сотник Лазуренко, ми залишаємося, але я ставлю умову, щоби мій полк був якнайбільш ізольований від ваших частин і займав головний і відповідальний відтинок фронту, бо за ваші частини я непевний.

Делеґація попрощавшись в піднесеному настрої вийшла, а ми вернули до своїх сотень. Ми мали надію, що в бойових обставинах жадної небезпеки що до деморалізації козаків не буде. Одразу в сотнях був виданий наказ чистити зброю і шикуватися до виступу.

Тимчасом Штаб Оборони Катеринослава готовився теж до зустрічі ворога. Гарматні стріли вже було чутно зі сходу. В місті відчувався пригноблений стан населення, яке ще не могло забути груднего нападу Махна, коли після залишення міста австрійцями, він з пятнадцятитисячною бандою затакував місто і зруйнував гарматним обстрілом може третину міста.

Місцева залога заметушилась і як видно готовилася до оборони.

Чудні були для нас назви частин катеринославської залоги, запозичені здається з історії Еварницького. Був тут „Курінь Донецького Кряжу", „Самарська Паланка", „Дніпровська паланка", відділ отамана Горобця і т. п.

Всі ці відділи носили на собі усі познаки нереґулярщини. Брак дисципліни і субординації, мала вишколеність і панічність. Брак старшинства в їх рядах був головною неґативною стороною організації частин. Кіннота гарцювала по вулицях, часом пострілюючи в повітря. Піхота не сиділа в касарнях, а вічно десь бродила і щось реквірувала. Загально все це пригадувало часи 1917 року, коли після упадку Керенського, всякий авторитет старшинства упав. Кількість залоги доходила до 15 тисяч людей.

Ще в той же вечір був розроблений плян оборони міста. Штаб оборони, як видно, не почував себе настільки певним і сильним, щоб зробити ворогові спротив на підступах міста, а рішив борони-

тись по Дніпру с. т. перенести сферу ділань в саме місто.

Катеринослав (тоді він носив назву Січеслава, назва, яка не дуже прийнялася) лежить на правому березі Дніпра, який в той час не зовсім був замерз і тим самим був натуральною перешкодою, як для маневрових, так і для наступових ділань ворога, тому Штаб виробив плян оборони міста по лінії Дніпра з сильним передмостовим заслоном. Треба зазначити, що Катеринослав лучиться з Лівобережжям великим залізничим мостом, на протилежному боці якого лежить місто Нижнєдніпровськ.

Згідно з пляном оборони, Богданівський полк мав зайняти ці передмостові позиції і міцно їх тримати, маючи до помочі один бронепотяг. Ми були з цього задоволені, бо обсаджували найважніший відтинок, який становив ключ до здобуття міста.

Решта частин мала тримати берегові позиції вверх і вниз по Дніпру. Після наради виявилося, що ворог вже майже підійшов до Нижнедніпровська і наші частини з бронепотягами вже на мості. Прийшлося Богданівському полкові спішно вигружатись і займати вищезазначені позиції.

В місті всі вогні були погашені, зловіща тиша і абсолютна темнота підкреслювали важливість наступаючих подій.

Внедовзі полк зайняв позиції на пост Амурі, по той бік Дніпра по обох боках залізниці. На залізниці курсував бронепотяг з залогою, здається, від „Куріня Донецького Кряжу". Курінем цим командував військовий фершал Мелашко — легендарно хоробра людина. Разом з ним курінь виявляв велику бойову силу, без свого отамана курінь був зером. Треба було зобачити козакам, що отаман їх залишив позиції і відійшов взад, як вони кидали позиції і панічно втікали.

Штаб нашого полку помістився на залізничому двірці.

По обсадженню становища на пост Амурі, розвідка нашого полку захопила місцевий Нижнєдніпровський „совєт" в кількости 22 чоловіка і одразу зіткнулася з ворогом та привела кілька полонених махнівців. В Штабі була така радість, наче ми взяли цілу бриґаду в полон.

Але якою було несподіванкою для всіх, коли після допиту „махнівців" виявилося, що ці полонені це командант баталіону та красноармійці московського совітського полку.

З цього виникало, що не Махно наступав на місто, а москалі, яких видно той самий Махно перепустив через Павлоград. Справа представлялася далеко складніше, бо приходилося тепер мати до діла вже з частинами реґулярними.

Ніч пройшла спокійно. На ранок розпочалася боротьба на відтинку Богданівців, але спільно з бронепотягом їм вдалося відкинути ворога досить далеко.

Цікаво, що тільки тепер в місцевій пресі повідомлялося про залишення Білгорода та Харкова і бої під Полтавою. Як видно, про ситуацію на Лівобережжу умисне і цілево замовчувалося, мовляв, „на Шіпкє всьо спокойно" і вже коли ціле Лівобережжа знаходилося під московським чоботом, неясні і трафаретні відомости про дійсний стан річей появились у пресі.

Під вечір появилася велика маса друкованих метеликів, які розповсюджувано серед війська. В цих летючках завідомлялося всіх про арешт Болбочана, який ніби умисне залишив Лівобережжа і був у змові з Добровольчою Армією, але, мовляв, контрреволюційну гидру одразу вдалося вирвати з корінням. Летючка закінчувалася: „Зрада шириться, шукайте зрадників". Підписано: пресово-інформаційний відділ Штабу Армії.

Я своїм очам не вірив, щоб нашого усіми любленого командарма Болбочана, котрий не раз показав себе дійсним патріотом і оборонцем України, котрий досі героїчно боровся проти червоної навали, заарештували за зраду і залишення Лівобережжа. Єдиний оборонець Лівобережжа і той був заарештований. Злорадно сміялися і потирали руки ті, для яких арешт Болбочана був громозводом. Дуже пригноблююче враження на нас зробила ця вістка.

А тим часом гармати гриміли над Катеринославом. Неповинне місто знову переживало страхіття гарматнього бомбардування. Богданівці на Амурі трималися міцно відбиваючи всі атаки ворога. Отаман Мелашко з броневиком і його ослоною виявляв чудеса хоробрости. Він був тим маґнетом, що електризував своїх людей до чину. Але треба було отаманові Мелашкові піти на перевязку (він був ранений в боях) до перевязочного пункту, аби перебандужувати свою ногу, як броневик з цілою залогою панічно залишав позиції і тікав. Стрілою вилітав отаман, недокінчивши перевязки, на зустріч своїм козакам.

— Дітки, хлопчики мої, не тікайте, я тут з вами — кричав їм на зустріч отаман шкандибаючи на раненій нозі. І тільки зобачивши свого отамана „дітки" затримувалися і знову йшли з ним вперед.

— О, Господи Боже, навіть перевязки не дадуть зробити, — говорив отаман зітхаючи.

Але мати такого союзника і помішника для нас не дуже було вигідним і деморалізуюче впливало на наших запорожців, тому командант полку наказав змінити „Курінь Донецького Кряжу" і обсадити бронепотяг Богданівцями.

Гарматня стрілянина не вгавала з обох боків. Тепер фронт розтягнувся вверх і вниз од мосту берегом Дніпра на кілька верств, на якому оперувала катеринославська залога.

Наступали сильні морози, які скували Дніпро. В двобою бронепотяг наш був підбитий. Забито машиніста і кількох козаків. Положення булоб катастрофальне, колиб на поміч не прийшов другий запасовий бронепотяг. Ворог знову був відбитий і становище повернуте.

Вже третій день тримали Богданівці передмостові позиції, нараліжуючи всі ворожі зусилля. Ворог бачучи, що в лоб Катеринослава не здобуде, рішив його здобути іншим способом.

О першій годині по полудні третього дня, коли на нашому відтинкові був приблизний спокій, ми побачили, що з гори від касарень Катеринославського Коша вниз по вулицях міста ґальопом летять

обози, кухні, вершники і піші. Все це кермувалося до нас в бік залізничого двірця. Одразу в місті повстала паніка. Все живе кинулося на стацію, аби ладуватися в потяги. Досі не знаю, що було причиною цієї утечі. Одні відомости були, що то вибухло місцеве большевицьке повстання і повстанці захопили горішню частину міста, другі знов запевнювали, що московський відділ перейшов Дніпро на самому крайньому нашому правому крилі, де фронт тримав кінний відділ отамана Горобця, обійшов місто зі сходу і заатакував його з півдня.

Фактом однак було те, що ворог появився у нас ззаду і таким чином уся наша героїчна трьохдобова оборона залізничого мосту, на ніщо не придалася. Треба було залишати свої становища і ладуватись у вагони. Переносити сферу боротьби в саме місто не було доцільним. Зрештою усі частини були в повному відвороті. Останній клаптик Лівобережжа був залишений нами. Міст був підірваний, але невдало і вибух не вчинив йому великої шкоди.

Ми відїзджали двома ешалонами, минаючи величезні заводи тяжкої індустрії, що розкинулися по шляху залізниці, де робітники провожали нас недоброзичливими поглядами.

Ешалон за ешалоном відходили зі стації і по шляху творилося ціле намисто потягів. Красунь Катеринослав, що раз ,то віддалявся від нас.

Серце стискалося з жалю, що ці величезні будинки, ці могутні заводи, цей незабутній краєвид треба покидати, залишати ворогам. Цеж усе наше, цеж найбільш українська земля рясно впоєна кровю і засіяна кістками прадідів наших. Та чи вернемося ми коли знову, щоб привітати тебе, ти наш славний Катеринославе? Чи вернемося знову збройними полками, щоб тебе вже ніколи не віддати нашим ворогам?

Трудно тепер передати усю ту трагедію, яку прийшлося переживати в той час. Якесь передчуття нам підсказувало, що більш ніколи в цій війні ми туди не вернемося, що ніколи не замає над дорогим містом наш жовтоблакитний прапор, що ніколи козацькі коні не напються тут Дніпрової води.

Передчуття не обмануло нас. Ніколи вже наші регулярні частини не осягнули Катеринослава. Кілька разів він переходив то в руки білих, то червоних, але нам не судилося його побачити. Ми відїзджали на захід, перед нами простягалася ще довга, страшна, виснажуюча боротьба.

Сьогодня ми вже забули про усі ті страждання і муки, про голод і холод, про смерть і каліцтво, про розпуку і тугу, але тебе, Катеринославе, ми ніколи не забудемо.

Найбільша бібліотека війни

При станфордському університеті в Зединених Державах є бібліотека, де збирається матеріяли до минулої світової війни. Ініціятиву до її основання дав б. президент Гувер, коли в 1919 р. навідав Европу, як голова комітету для помочі потерпівшим від війни. Тоді пожертвував він 50.000 дол. на основання при університеті „бібліотеки війни".

Гувер почав і сам зараз збирати матеріяли і документи, та по скінченню своєї місії передав їх в бібліотеку.

Тепер бібліотека складається з чотирох відділів: чисто воєнної бібліотеки, архіву Гувера, величезної збірки книжок документів до російської революції та збірки книжок і рукописів на теми соціольогічні.

Бібліотека та стала голосною і майже що дня вона збогачується. Має своїх аґентів-охотників по цілому світові, які повідомлюють директора, коли вдастся їм найти цікавий документ чи рукопис.

В бібліотеці можна оглядати ріжні конспіративні воєнні видавництва як пр.: „Свобідну Бельґію", ґазету, що виходила в Брюселлі за час німецької окупації. Кожного дня присилано її німецькому ґенерал-ґубернаторові. Мимо всіх старань до кінця війни не вдалося німцям віднайти місця її редакції.

Бібліотека війни стала базою праці для людий, що займаються тою епохою. Так пр. Д-р Люц на підставі зібраних в ній документів написав двотомову історію упадку німецької монархії, а проф. Фішер — велику історію більшовицької революції.

I.

Український табор сиріт і старців в Святобожицях

(1917 — 1920).

Написав: *Д-р В. Пастущин.*

Географічне положення табору. Мешканці табору в перших роках світової війни 1914 р. Ремонт табору. Вигляд бараку. Будова поверхових бараків. Рік 1917 в житті українських воєнних виселенців. Концентрація решток українських виселенців в Святобожицях. Церква. Адміністрація табору. Шпиталь. Школа народня. Ґімназія. Сирітський Захист ім. Митрополита Шептицького. Бурса ґімназійна. Швальня. Варстат шевський. Місцевий Український Запомоговий Комітет. Вертепний театр. Кіно. Концерти. Касино. Просвітянський Кружок. Бібліотека. Переворот 1918 р. Зміни в таборі. Договір з чехами. Кошта удержання табору і відношення чехів до виселенців. Харчі і одяги даром для табору. Справа повороту і ліквідація табору.

Важніші дільниці табору в Святобожицях.

Табор в Святобожицях (по чеськи Svatobořice) біля повітового місточка Кийова (по чеськи Kyjov) (по німецьки Gaya) в полудневій Моравії вибудував австрійський уряд у початках війни 1914 року і призначив його для воєнних галицьких жидівських виселенців.

Гурток української та чеської таборної інтеліґенції (друга половина 1919 року) з послом Л. Левицьким та делеґатом Львівських Захистів о. В. Лициняком на чолі.

Жидівські виселенці мешкали в Святобожицях аж до свого повороту до Галичини, ц. є до часу повної ліквідації табору в першій половині 1917 року.

По виїзді жидів з святобожицького табору австрійський уряд перевів ґрунтовний ремонт цілого табору і приготовляв його для нових плянів, ближче в початках неозначених — здається військових.

Бараки святобожицькі були як на воєнні бараки дуже солідної будови: переважно партерові на високім насипі, простокутні, з 8 мешкальними кімнатами, з одною спільною кухнею в середині для мешканців цілого бараку і з лятринами на кінцях кожного бараку; вікна великі, стіни в середині і ззовні вибілені вапном, з підлогою деревляною, зі світлом електричним і з одною великою печею в кожній кімнаті; кожний виселенець мав своє ліжко і свою постіль. Кожний барак був окружений глубокими ровами, куда спливала вода в часі дощів з дахів бараків. Перед дверима бараків були поставлені містки на ровах. Крім цього кожний барак був окружений добре удержаними дорогами.

В часі ремонту старих бараків викінчувано також поверхові бараки, де відтак містилися народня школа і ґімназія та приватні мешкання для таборових службовиків.

Рік 1917-ий був переломовим роком в житті українських воєнних виселенців, котрі мешкали в перших роках війни в таких таборах як Ґмінд, Вольфсберґ, Хоцень, Моравська Трибава, Морав-

ська Острава, Ґредінґ і т. д.: в тім році вернуло богато українських виселенців з тих таборів в родинні сторони, а в таборах залишилися тільки старці, сироти воєнні і всі ті, котрі наразі не мали куди вертати, бо їх оселі цілковито знищила війна. Тому, що адміністрація згаданих таборів при зменшеній фреквенції виселенців, які виконували богато звичайних робіт після правильника таборового даром, коштувала дуже дорого і тому, що це були часи гіршої загальної світової ситуації, австрійський уряд з ощадностевих оглядів рішив зліквідувати табори в Вольфсберґу, Ґмінді і т. д., а рештки їх жителів перенести і примістити в відновленім таборі в Святобожицях.

На підставі згаданого рішення австрійського уряду приїхав перший транспорт з Вольфсберґу до Святобожиць 12 жовтня 1917 року під проводом о. прaлата Евгена Гузара і інших службовиків таборових. Від тої дати можна назвати табор в Святобожицях українським, бо його жителі, крім деяких службовиків, були українцями. Транспорти з інших таборів приїхали з ріжних причин значно пізніше; закінчено всі транспорти аж в початках вересня 1918 року і тоді стан жителів усіх мешканців таборових виносив 1131 душ. Усі транспорти приїжджали з повним своїм інвентарем (машини до шиття, ліжка, шафи, столи, лавки і т. д. і т. д.), який до них належав в попередних таборах. Так табор в Святобожицях можна назвати в цілім того слова значінню концентраційним табором, бо містив в собі рештки жителів усіх українських дотеперішних воєнних таборів, між якими були представники не тільки галицьких і буковинських, але також волинських українців. Рівночасно з транспортами до Святобожиць виїжджали з табору до дому всі ті виселенці, яким вільно було вертати і які мали до кого вертати. Внаслідок цього число жителів табору майже з кожним днем представляється інакше.

Обовязки душпастирські повнив в таборі від 12 жовтня 1917 року о. пралат Евген Гузар. Богослуження відправлялося з початку в звичайній кімнаті бараковій, де устроєно капличку, бо церкви спеціяльно будованої в таборі не було. Тому що капличка була за мала (на 60—80 людей), богато людей мусіло в часі Богослуження стояти під вікнами каплички і мерзнути в зимі. Бачив це о. пралат Евген Гузар і поробив відповідні старання, щоби барак, в якім давніше (коли жиди в таборі мешкали) містилася жидівська божниця, перемінено і улаштовано як церкву. Це зроблено в короткому часі і посвячено цей барак на церкву. Виселенці оповідали, що в той спосіб новий Завіт взяв верх над старим Завітом. Пepeроблена з божниці церква могла помістити 600—700 людей в часі Богослуження і вистарчала для мешканців табору.

По повороті о. пралата Евгена Гузара до Львова адміністрував духовними справами в таборі короткий час (серпень, вересень 1918 року) о. Петро Патрило. Та коли і цей виїхав до Галичини, обняв душпастирські обовязки о. Дмитро Ґулин, сотрудник віденської гр.-кат. парохії при церкві св. Варвари. Крім цього дуже часто відвідував табор також сам парох віденської гр.-кат. парохії о. мітрат Др. Йосиф Жук і відправляв Богослуження в таборовій церкві.

Адміністрація табору спочивала в руках старости Альойса Фендриха, який стало мешкав в Кийові (Gaya) і повнив головно обовязки свого повіту, а до табору приїжджав тільки від часу до часу і в міру потреби. Заступником старости і командантом табору був концептовий урядник Др. Штравб (буковинський німець), який мешкав в таборі і вирішував на місці всі справи, звязані з його урядом. Др. Штравб відкликаний до Черновець виїхав туди 20 вересня 1918 року, а заіменований на місце Д-ра Штравба політичний урядник взагалі не приїхав до табору супроти перевороту державного, який небаром наступив і змінив основно адміністрацію табору.

Референтом магазинів з харчами, одягами, опалом і т. д. був Теодор Бадер (місцевий жид). Консервацією бараків, таборовою електрівнею, купальнею і таборовими варстатами кермував інж. О. Доразіль (чех); касу таборову провадив в старостві галицький жид Гельман.

Крім цього в адміністрації табору працював цілий ряд канцелярійних, маніпуляційних службовиків жидівської і чеської народности і одинокий українець Осип Соколовський. На услугах адміністрації табору працювала також таборова поліція, яка пильнувала порядку в таборі і днями і ночами стояла при брамах таборових, щоби хто непокликаний не входив або без позволення не виходив з табору і то тим більше, що табор сусідував з циганською сталою кольонією, котрої мешканці вдиралися нераз до табору, допускалися крадіжи і робили ріжні пакости дітям.

Дуже важну ролю в житті занимав також шпиталь: до нього належала ціла ґрупа бараків, відгороджених дротяним парканом від бараків з людьми здоровими. Ділився він на такі части: I з дітьми хорими на туберкульозу, II з немовлятами і їх пістунками, III резерва від часу до часу заповнена хорими в часі епідемій, а від часу до часу опорожнена, коли епідемій не було. Дня 7 лютня 1919 року приміщено навіть в тій части шпиталю хорих на віспу чехів з околиці на зарядження повітового фізика, бо в місті Кийові шпиталі були переповнені хорими. IV так званий великий шпиталь для внутрішньо хорих, V для сліпих і збожеволілих жінок; в тій части шпиталю мешкали також шпитальні сестри. VI для сліпих і збожеволілих мущин; четверта часть цього відділу була призначена на контумацію, VII для тяжко хорих на трахому.

В таборі ширилися головно в часі приїзду нових транспортів ріжні епідемії як віспа, еспанка, тиф і т. д. Найбільше хорих було 7 вересня 1918 року. Стан хорих виносив тоді 357 душ. В часі від 1-го марта 1918 до 1 марта 1920, то є тоді, коли табор мав найбільше епідемій, померло в таборі 80 душ, з того 12 чехів з околиці.

Начальним лікарем цілого шпиталю був Др. Іван Ціпановський. Крім нього працювали в шпиталі як лікарі: Др. Зофія Морачевська, а по її виїзді з табору Др. Микола Сисак, як помічні сили лікарські

(медики): Осип Філяс і Теофіль Коморовський та цілий ряд шпитальних сестер німецьких і українських, до диспозиції лікарів, медиків і шпитальних сестер була численна шпитальна служба зложена з українців і чехів.

Чотироклясову народню школу отворено щойно 8 вересня 1918 року торжественним Богослуженням, яке відправив перебуваючий тоді в таборі о. Петро Патрило. Скорше урухомити школи не було можна з ріжних причин: поверховий будинок призначечений на школу не був ще викінчений, а фреквенція жителів табору перед цею датою була така значна, що не було вільного бараку, деби було можна примістити школу тимчасово; не було також учителів в таборі, які моглиби обняти науку в школі, до цього в таборі ширилися тоді ріжні епідемії, які також не позволяли на отворення школи.

Учителька П. Ковалівна з своєю клясою волинських дітей.

Одначе в тім часі діти в віці шкільнім не дармували, але приготовлялися до іспитів під проводом сестер служебниць і чекали на отворення школи, щоби ті іспити здати. Аж по викінченні шкільного будинку і по приїзді дітей в шкільнім віці з усіх таборів до Святобожиць разом з їх учителями і учительками і по рівночаснім виїзді більших транспортів з табору до дому, запросив інспектор Володимир Кабарівський і управитель школи народньої Лука Гарматій учительський збір на конференцію дня 7 вересня 1918 року.

На тій конференції ухвалено поділити народню школу на школу дітей здорових, яку приміщено в викінченім поверховім будинку і на школу дітей хорих на трахому, яка містилася в двох звичайних бараках опорожнених тоді по виселенцях.

До школи дітей здорових призначено: учит. Смеречанського, Стеткевичеву, Ронґушеву, Смеречанську, Гордишинську Ольгу і Вациківну. До відділів дітей хорих на трахому приділено: учит. Василя Пастущина, Марію Домбровську (Марійка Підгірянка), Осипу Заклинську, Емілію Ільницьку і Емілію Кабарівську, яка провадила фреблівку. Учителі на відділах трахоми мусіли точно триматися санітарних приписів в часі науки згідно з розпорядком повітового фізика.

Катехитом в обох школах був о. Дмитро Гулин. Дня 8 вересня 1918 виїхав інспектор Володимир Кабарівський, а 15 жовтня 1918 управитель школи Лука Гарматій до Галичини; управитель школи, виїзджаючи з табору залишив своїми заступниками в школі для дітей здорових учит. Смеречанського, а в школі для дітей хорих на трахому учителя Василя Пастущина. Але на тім зміни не скінчилися в зборі учительськім: в короткому часі виїхала з табору до Галичини учителька Стеткевичева а учителька Ронґушева на Буковину, а на їх місце прийшли учительки: Дзюба Гарматіївна і Марітчаківна; Василя Пастущина заіменовано в грудні 1918 року учителем в місцевій таборній ґімназії, а його місце в школі народній заняв учитель Іван Гуменюк; 1 мая 1919 року вернувся з Галичини до табору управитель народньої школи Лука Гарматій; 2 січня 1919 року померла в таборі по короткій тяжкій недузі учителька Філясова з дому Вацик, а на місце померщої прийшла учителька Коморовська.

(Далі буде.)

Прогулька ґімназійної таборної молоді до Бучовиць під проводом В. Пастущина, упр. табору інж. О. Доразіля, Заклинської, Л. Гарматія та Плеви, адміністратора харчевих маґазинів (вакації 1919 року).

Син Закарпаття

Спомин.

Написав: *Степан Лисак.*

Одного осінного підвечера 1920 р. я, утікач, голодний, обдертий, як жебрак бездомний опинився над сивою Тисою, в місточку Б. на Закарпаттю. По довгім блуканні карпатськими лісами, мої опухлі, босі ноги, мене палили гранею, я вже не міг дальше пхати утомлене тіло і рішив тут заночувати.

У містечку на вулиці мене „привитали" із вереском та голюканням недоростки Ізраіля. Зі всіх сторін збігались мов дичина на вулицю, а деякі кидали за мною камінням.

В таких прикрих умовинах мені було дуже соромно йти дальше по вулиці. Ще підійшов кількадесять кроків, біля деревляного моста подався на ліво, перейшов леваду й вузькою стежкою дійшов під узгіря до хати бідного селянина. Смеркалося. В хаті була темінь, тільки в печі блимав ліниво вогник і відбивався слабим рефлексом до малих вікон. На високій печі звивалась в болях хора жінка, жалібно зойкала аж її нарікання мене морозило.

На лаві під вікном сидів чоловік, я поздоровив і попросив нічлігу. Встав, розсвітив малий каганець, глянув на мене і запитався:

— А ви звідки?

— З Галичини.

— Руснак?

— Українець.

— Катуна?

— Так.

— Тому кілька днів — каже селянин — було ваших катунів (військ) повно у нас, говорять люди, що їх гонять большевики з Галіції до нас. Жиди все знають, що буде наперед, кажуть, що уже росіяни забрали Ворохту.

— Я не знаю ,нічого не чув про большевиків, — відповідаю селянинові.

Наляв мені горщик квасного молока, та казав вибачати, що нема в хаті хліба. Мав коло 40 літ, малого росту, дуже слабенький, із глубоко запалими очима. Сів біля мене на широку лаву й почав нарікати на свої гаразди, на малі зарібки в лісі. Я не говорив і не чув його слів. В теплій хаті мене обняв сон.

Селянин побачив, що зі мною нема мови, викликав мене до сіней, де я ляг під жорна на вязанку сіна й заснув твердим сном.

Рано мене збудив і вістував мені радісну новину.

— У нас в ночі були народини, чуйте! —жінка породила хлопчика — Дмитрика! Не відходіть нікуда, я йду до міста, прийду скоро до хати, — мовив до мене .Його очі сміялись до мене, він був щасливий, що має сина...

Я встав, умився на дворі і вступив до хати подивитись на маленького Дмитрика. В пеленках, маленьке, червоне немовлятко спало, ніби не дихало, а мамині очі з високої печі, любовно слідили за дитиною. Я вийшов непомітно з хати, сів на дрова біля перелазу і чекав на мого гостителя. Осінне сонце гарно світило, але уже не гріло, студений гірський вітер студив мої ноги. Ходжу, виглядаю а селянин не йде і не йде. Нарешті дочекався. Уже з далека до мене сміявся, з повною тайстрою на плечах. „Я був у панотця, завтра будемо хрестити і кума здибав, ходіть до хати".

Я сказав, що мушу йти і подякував за нічліг.

— Та де, куди? — мовить до мене, положив тайстру на дрова, виняв з неї хліб й солонину та казав мені їсти а сам скочив до хати.

За хвилину вернувся, решту хліба і солонину звязав до платини і подав мені зі словами:

— Коли часом будете близько нас, прийдіть подивитися на нашого Дмитрика, прийдіть.

Я обіцяв, що прийду, подякував ще раз за хліб і сіль тай подався в дальшу дорогу, доганяючи останні частини Української Галицької Армії, які якраз тоді закватирували в містечку Чопі на Закарпаттю.

⁂

Від тої пори уплинуло чотирнацять літ.

В минулім році я вперше завитав на Закарпаття, до країни, де Стрільці Гал. Армії в бою під Стотом пролляли молоду кров за свою країну.

Довгі літа на чужині сірими буднями ніби загоїли мої рани... Загладили память про наше минуле. Я вже давно забув на мої опухлі, босі ноги, уже давно простив й жидам обіцяний старий порахунок. Але не забув на Івана Тироняка, який мене утікача в скрайну хвилю приняв як рідного до своєї хати.

Вже дома в Празі перед виїздом на Закарпаття. я рішив насамперед завитати до нього із скромним подарунком для Івана та його сина Дмитра.

— — — — — — — —

За чотирнацять літ нічого в місточку Б. не змінилося. Все тут стоїть як передтим, тільки хитрі жиди зрозуміли туристичну конюнктуру, побілили на домах фасади, натерли футрини вікон і дверей червоною барвою й так із своїх смердячих шинків поробили якісь „грандготелі". Біля деревляного моста я сказав затримати коні, що везли мене з двірця, заплатив за підводу і подався помало через зелену леваду, вузькою стежкою до хати мого давного приятеля.

На подвірю рубав хлопець дрова. Я запитався його привітно, чи живе тут Іван Тироняк. Хлопчина (був це Дмитрик) сказав мені, що тато умерли, буде тому на Покрову пять літ, а мама пішли на торг до міста.

—А ти Дмитро?

— Та так, — відповів хлопець.

Хвилину мовчанка. Я відчував людський жаль над помершим, добрим чоловіком. Сідаємо оба під хату. Дивлюся на Дмитрика. З маленького немовлятка за чотирнацять літ виріс гарний хлопець. Його осмалене від сонця обличча із чорною чуприною на голові, і його цікаві очі, які на мене пильно гляділи, робили на мене глибоке враження. Я ска-

зав йому, хто я, звідки приїхав і що в його народини я ночував в їх хаті і що ми оба давно знакомі. Здивований Дмитрик присів ближче мене і ще більше глядів на мене своїми розумними очима.

Так ми сиділи може й дві годині.

Я оповідав йому про нашу державу, наші змагання за батьківщину, про наше військо, як наші герої боролися і умирали за Україну.

Дмитрик — на моє здивовання — сказав мені, що вже про нашу Україну читав і знає з книжок, за що наші боролись.

— Я вже тричі читав — мовив Дмитрик — Василеву книжку (Гренжа—Донський) „На зустріч Волі" і в ній я дочитався, як наші хоробро бились за Україну. Тепер я знаю хто ми: ми усі тут українці, хоч нам у школі все казав учитель, що у нас живуть тільки „рускі".

Дмитрикові слова мене зворушили. Я не сподівався від цього — чотирнацятьлітнього хлопчика — таких свідомих слів. Тепер я вірив, що біля мене сидить в забутій закутині Закарпаття майбутній вояк нашої Армії.

Мама Дмитрикова з міста ще не вернула домів, ми пішли їй на зустріч.

Прага, березень 1935.

Іван Халдеєвич,

воєвода князя Володимирка

Написав: *Теофіль Коструба.*

„Ступаєш, брате, нерозважно по землиці, не гадаючи, що допчеш батьків кості; що стоїш на святім місці, де творилися великі діяння, де важилася судьба світа свого часу. Підслухай бесіду матері-землиці; порозумій, що вона тобі шепче з могил, із урочиськ, із розвалин старих городів, із опустілих манастирів... а вчуєш у груди своїй святе чуття подиву і грози. З душі твоєї вирветься тобі молитва: „Боже великий і дивний! Непонятні Твої суди, непостижимі стежки Твої". А тая землиця станеться тобі тоді не чужою, не німою, — станеться вона тобі рідною матірю, промовляючи до сина свого, обучаючи його про минулий світ, про батьків діяння. О, як мило тобі буде ходити по землиці своїй рідній: ти живеш її кровю, ти думаєш її гадками".

Отсі слова давнішого історика Галичини[1]) нагадуються, коли переносимося думкою на руїни старинного княжого города З в е н и г о р о д а, що є нині звичайним селом у бобрецькому повіті. Місцевість іще досі повна переказів, що пригадують нам стару княжу державність на Галицькій Землі. На замкових валах має стояти золота бричка; на іншому місці мав пробити к н я з ь к н я з я; то знову про княжі часи нагадує велика могила „Печеніги", або традиція про могилу „руського князя" в недалекому селі Гриневі[2]). На звенигородських полях знайдено багато хрестиків і інших предметів релігійности наших предків; найцікавіші ж печатки — Митрополита Константина й друга, здається, князя Василька Ростиславича Теребовельського, вкінці ж оловяна пльомба зі стародавнім т р и з у б о м[3]).

Та ці останні — це німі свідки. Більше життя дає нам ось такий переказ, що з рода в рід передавався зі старинних часів: У Звенигороді є урочище Підбаба. За переказом це проклятe Богом місце. Тут був вхід до підземного льоху, що провадив до замку, мало кому знаний. Недалеко звідси жив лісничий І в а н Х а л д і ї в із родиною. Раз надійшов т а т а р с ь к и й х а н із величезним військом, обляг замок, але ніяк не міг його здобути. Відпочиваючи одного дня після боїв, зайшов до лісничого й залюбився в його дочці. Отся дочка, приєднана великими дарунками, зрадила ханові таємний вхід до замку. Хан добув замок, убив з в е н и г о р о д с ь к о г о к н я з я і знищив місто до тла. Від цього часу місто вже більше не могло піднестися з упадку. Бог покарав зрадницю; її не прийняла земля й вона ходить по урочищі, зводить людей на багна й там їх топить. Тому люди з жахом обминають це місце, зокрема ж нічною порою[4]).

Найцікавіше з цього переказу — це згадка про Івана Халдієва. Вона вказує, як довго задержалася в памяті звенигородців цікава історична постать воєводи Князя Володимирка (1125—1153). За того Князя Галичина доходить до сили. Майже тридцятьлітнє панування обертає Володимирко на скріплення своєї держави. Галицьке боярство доходить тоді до сили; столицею робить він місто Галич, що надає назву цілому краєві й митрополії. Та, звичайно, цього не міг він доконати без своїх вірних співробітників. Історія не зберегла нам багатьох імен — чи, власне, зберегла нам лише одне: І в а н а Х а л д е є в и ч а, воєводи Князя Володимирка. Про нього маємо в літописі коротеньку, але ядерну згадку під 1146. роком:

„В 1146 році зібрав Всеволод[5]) братію свою, Ігоря і Святослава. Святослава лишив у Києві, а з Ігорем пішов до Галича, із Давидовичами, з Володимиром, Вячеславом Володимировичем, Ізяславом і Ростиславом Мстиславовичем, своїми братаничами і взяв Святослава, свого сина, і Болеслава, лядського князя, свого зятя, й усіх диких половців. Було дуже багато війська, що йшло на Володимирка

[1]) В. І л ь н и ц ь к и й, Стародавныи галицкіи городы. Часть І. Стародавный Звенигородъ. Львів, 1861, стор. 7.

[2]) М. Г р у ш е в с ь к и й, Звенигород галицький. Історично-археольоґічна розвідка. „Зап. НТШ", Т. 31/32, ст. 5.

[3]) Там само, ст. 19—22; тут знимки печаток і пльомби. (XII), стор. 187.

[4]) М. К о р д у б а, Звенигород. „Стара Україна", 1924.

[5]) Київський Князь.

до Галича. А був дощ і сніг стопився. Божим промислом, і так їхали на возах і на санях до города[6]). Першого дня запалили огорожу, а на другий Звенигородці устроїли віче й хотіли піддатися. А був у них воєвода, муж Володимирків, Іван Халдеєвич. Він узяв із-поміж них трьох мужів і вбив їх, а перетявши їх тіла, викинув за город геть. Таким способом налякав їх. І з того начали Звенигородці бути без облуди[7])".

Стільки літопис. Із цієї вістки можемо уявити собі, ким був Іван Халдеєвич. Походив він, очевидно, із визначнішої верстви вояків-бояр, очевидно місцевих[8]). Вірність князеві, поборювання бунту і зради вважав своїм обовязком супроти князя. Тому арештує трьох вічевиків, очевидно — провідників і головних агітаторів, що в імя „народнього добра" радили — зраду, й карає їх смертю. Це має добрий наслідок; горожани, позбавлені зрадницьких порад агітаторів, беруться за оборону і— відганяють ворога. Ось як далі розказує про це літопис:

„Бачучи отсе Всеволод почав пробувати, якби добути город. На третій день зробили наступ усіми силами; билися від світанку до вечера й запалили город у трьох місцях, але горожани, при Божій помочі, погасили. Бог і св. Богородиця вирятували город із лютої битви; всі заспівали „Кіріє елейсон", з великою радістю хвалючи Бога й Пречисту Його Матір, і вернулися до домів. А Всеволод пішов до Києва"[9]).

Таким чином рішучість Івана Халдеєвича врятувала місто від повного впадку. Це був один із тих рішучих і розумних вождів, що без непотрібної жорстокости (покарав лише агітаторів!) і в відповідний час уміють поступити доцільно, — із тих, що бажають „собі чести, а князеві слави", як писав поет-автор „Слова о полку Ігоровім". Дуже шкода, що історія не заховала нам більше вісток про нього. На погляд старого літописця була це поява нормальна, а не виїмткова, — але це був час, коли, завдяки Халдеєвичам, наша Держава процвітала. Зате память Звенигородців заховала його в собі аж до наших часів, — часів діяльности руїнних сил, — як заповіт із минулого.

[6]) Себто — до Звенигорода.

[7]) Полное собраніе русскихъ лѣтописей, т. II, 1843, стор. 21—22.

[8]) Пояснення, мовляв, („дивачне імя") (М. Грушевський, Історія, ч. II. 2. видання с. 425) дає Е. Голубинський, Исторія русской Церкви, т. I. 2. пол., Москва, 1881, стор. 328. і 781: це прізвище походить від ролі в т. зв. „пензном дѣйствіи", де виступали т. зв. „халдеї".

[9]) Пол. собр. II, с. 22.

16 місяців у рядах київських Січових Стрільців

1918 — 1919.

(Продовження).

Написав: *Іван Вислоцький.*

Після роззброєння.

Роззброєння полку прийшло для старшинського збору нашого полку так несподівано, що в перший момент ніхто не здавав собі справи, яке це має значіння для нас самих і для Української Держави взагалі. Фактично вповні боєздатною частиною військовою того часу в Києві, був лише наш полк, який мав розростися в бриґаду.

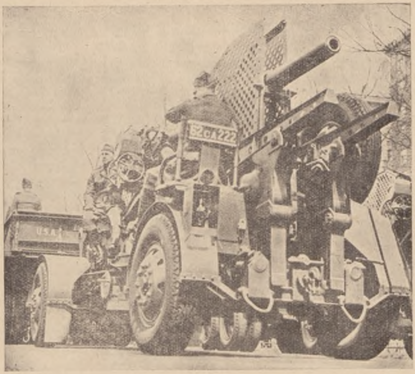
Вже перед роззброєнням появилися ріжні чутки між стрілецтвом нашого полку, відносно нашої будуччини. Особливо прекрасний склад підстаршин нашого полку, який на 100% був прекрасно боєво вишколений в австрійській армії, з того добра половина довоєнної активної служби, національно свідомий, проявляв тенденцію голоситися до гетьманської армії і богато з них попало до гетьманської прибічної охорони, де видержали аж до повстання.

Ряд старшин полку, особливо ті, котрі походили з австрійської армії, а не Леґіону УСС, були готові вчинити це саме. Однакож це не вдалося через ріжні причини, головно через побоювання, що австрійська команда буде їх виловлювати як дезертирів і відсилати під суд до австрійської армії. З боку гетьманських військових кругів не було тоді жадного заінтересовання галичанами старшинами, бо було подостатком старшин був. російської армії.

З другого боку задержувало старшин перед вступом до гетьманської армії почуття солідарности зі своєю полковою командою, та слова полк. Коновальця на старшинських зборах перед розходом всіх старшин з полку, що є велика правдоподібність, що як лише гетьманська влада закріпиться, то полк буде вірно служити цьому урядові дальше.

Перше крайно вороже відношення до нового гетьманського уряду зачало сильно меншати особливо після відвідин ґен. Мирона Тарнавського (тоді австр. майора, команданта, з рамени австрійського командуванян, табору австрійських вояків, поворотців з російського полону, в Дарниці коло Києва) у полк. Коновальця. Ґен. Тарнавський намовляв команду полку, щоб зложила присягу новому урядові і Гетьманові, та залишалася дальше в складі української армії.

Однакож соціялістично зорієнтовані старшини полку, яких було в полку дуже мало, яких 10—12, мали великий вплив на полк. Коновальця — і полк

Ілюстрація до статті: „Що рішатиме в майбутній війні".

Ілюстр. до статті: М. Самокиша (найбільший український баталіст)

зрезигнував з дальшої служби в українській армії та зложив зборю.

Сумно стало в касарнях. Перестали гомоніти веселі, бадьорі пісні. Сум огорнув всіх. З касарень на Львівській вулиці зачали виходити гуртки стрільців і по одному, по два — старшини. Відпрювання відзнак полку і працання було дуже сумне, не обходилося без сліз тих, які були призвичаєні дивитися на біль і смерть своїх найближчих. Особливо вечорі і ночі були тяжкі, до глибини душі пригноблюючі. Ночами мало хто спав, сум і горе, не лише за себе, а за наші світлі надії, за надармо погибших наших товаришів, рвав душу у кожного.

Я рішився чимскоріш виїхати з цього пекла. Зголосився до відізду. Після одержання паперів і грошей, я одержав призначення до села Шкарівка, яке лежить в 7—8 верствах від Білої Церкви. Моя задача була агітувати в Шкарівці і кількох окружних селах проти гетьманської влади. Це мене привело до пізнання селян — і я жахнувся. Дуже, а дуже мало з них було національно свідомих. Вже при першій моїй стрічі з селянами я мав інцидент з якимсь моряком-комуністом. Я говорив про Україну, він про землю. Я агітував проти Росії, моряк за совіти, за спільність з Росією, за одну державу всіх, робітників і селян. Взивав до крівавої розправи з буржуями: учителями, священиками, лікарями — серед котрих було чимало свідомих українців. Цього я не розумів. Я не міг зрозуміти як це так, що українець-селянин має різати і убивати українця-учителя, який вчить дітей цього селянина. За що вбивати має селянин-українець, українця-лікаря, який лічив цього селянина з тяжких недуг. Я на цій „сходці селян" розпалився, зачав доказувати — піднявся крик проти мене, що я „буржуйський шпіон", „білоручка", сипнулися погрози під моєю адресою. Врешті стягнули мене з якоїсь бочки, на якій я стояв, і зачали частувати кулаками. Побили мене порядно, але деякі селяни заступилися за мене і я, не вертаючися до хати, де жив, втік городами зі села до Білої Церкви.

Так відбулася моя перша стріча з українським селом.

В містах панував тоді інтелігент-москаль, на селі большевик-москвофіл.

Перебувши в Білій Церкві щось 2—3 дні на лікуванню побоїв, я довідався, що січове стрілецтво збирається в 2-ім пішім запоріжськім полку полк. Болбочана. Не знав, де цей полк, отже рішив поїхати до Киева і там довідатися. Тут я побачив, що організація протигетьманського руху вже набрала конкретніших форм. У Києві видано мені в одній есерівській канцелярії, військові старшинські документи на вільну подорож гетьманського старшини в службових справах до Харкова. В Харкові мав я дістати такі самі документи, також в есерівській канцелярії, на подорож дальше до 2-го запоріжського полку.

Однакож я мусів зголоситися в комендантурі міста Харкова з моїми документами, щоби дістати в готелі кімнату на пару днів. Комендантом міста був сотник чи полковник Поплюй-Шапка. Він залюбки задержував галичан у себе. Обіцяв мені команду якоїсь комендантської сотні — і я задержався в Харкові — тим радніше, що мав у Харкові багато знайомих галичан, а й знайому жінку, ще з попереднього мого побуту в Харкові.

Кожного передполудня я заходив до команди міста. Тут стрінув я полковника одного з полків гетьманської армії, які тепер організувалися, здається мені що 22 або 23. Був це активний російський старшина, малорос, але з чим раз то більшим нахилом до 100%-тового українства. Взяв він мене зі собою до свого полку і щиро занявся, щоби мене вища команда приділила до його полку як другого адютанта. Мав я занятися так званою „українізацією" полку, себто я мав впливати на старшин, щоб вчилися української мови, читали українську пресу і літературу. Мав виїхати до Києва і Львова і закупити та зіставити полкову старшинську бібліотеку, спеціяльно фахову військову українську і німецьку. Вечорами сидів я в хаті полковника і тут читав українську історію Аркаса. Прислухувалася цьому читанню вся родина полковника: жінка, 2 дорослі доньки і син-інжинір. Однакож не довго це тривало. Кривилися майже всі старшини цього полку, дарма, що майже всі походили з України. Були це „малороси", які до українського слова і українського діла відносилися далеко гірше, як стопроцентові москалі.

Проти мене явно перший виступив німецький звязковий старшина, якийсь оберляйтнант прусак, який жив досить довгий час перед війною в Росії і мав жінку-росіянку. Цей німець раз враз відривав мене від праці, найчастіше просьбами перекладу з німецької мови на українську всяких наказів, протоколів і т. д. Просто тероризував полковника ріжного роду натяками, як лише полковник старався мене звільнити від моєї „добровільної" праці.

Несподівано полковник захорував і команду полку перейняв 100% малорос. Тепер життя для мене не було і я рішив таки вирватися з цього полку, про що повідомив першого адютанта, а цей нового команданта полку. На другий день покликав мене новий командант і сказав, що до одержання ним урядового повідомлення з Києва, що я приділений дефінітивно до його полку — я вільний і можу на цей час перебувати де хочу. Цього мені і треба було — я зажадав видачі подорожних паперів до Славянська, де стояв того часу 2-ий піший запоріжський полк, одержав їх дуже скоро і виїхав до Славянська.

У 2-ім пішім Запоріжськім полку.

По приїзді до Славянська я зголосився в 10-ій сотні сотника Рогульського, котрий полагодив всі формальности. Приділили мене до 10-ої сотні, як півсотенного, з одною золотою нашивкою на рукаві. Ціла 10-та сотня складалася з самих січових стрільців галичан. Командантом був сотн. Рогульський. Півсотенним я, Борис — кіннотчик, Бочан і ще хтось. Сотня була велика, щось около 200 стрільців, добірних старих боєвиків, так що не було богато муштрової праці. Крім нашої сотні, були ще інші сотні, як 3-та кулеметна, які були зложені зі самих галичан.

Незабаром полк переїхав зі Славянська до Святової Лучки, де пішов на демаркаційну лінію проти большевиків, а наша сотня залишилася в Святовій

Лучці для охорони полкових складів-потягів, якими завідував дуже популярний в українськім війську полк. Василів. Пішла монотонна, скучна, вартова служба коло наших складів. Службу несла половина сотні. Друга половина відбувала вправи і відпочивала. Життя таке дуже невеселе, особливо для старшини. В Святовій Лучці — це недалеко Донця — стояв ще німецький курінь піхоти і німецький скорострільний відділ.

Це монотонне життя перервала і дуже розбурхала одна подія: був уладжений якийсь вечір зі співами, на котрім виступала як співачка дружина полковника Болбочана, та співала щось по російськи. Стрілецтво нашої сотні на це обурилося, пішли вигуки ,крики, счинилася авантура.

Цього часу в Святовій Лучці стояв ще наш український технічний полк, яким командував полковник-москаль чистої крови. Ні слова не вмів говорити по українськи. В цім полку було все по російськи і команда і урядування. На підстаршинських місцях були переважно самі російські старшини, які кепкували собі публично зі всього, що було українське. Поза службою, а і в службі появлялися в російських „пагонах" (нараменниках) і з російськими кокардами на шапках. Наші стрільці не могли погодитися з таким явищем в українській армії — і де бачили цих „золотопагонників", там вчинялася негайно авантура, крик, зривання погонів і російських кокард.

Полковник цього технічного полку все заступався за цими „золотопагонниками", а сотник Роґульський знову за стрілецтвом і доходило до дуже поважних конфліктів. Пішли чутки, що цей полк має нас розоружити — що викликало ще більше огірчення, і ми находилися довший час у строгім поготівлю. Технічний полк також. Німців це дуже денервувало і вони також мали поготівля, щоб недопустити до бою між нашою 10-тою сотнею і технічним полком.

Що не дійшло до збройного конфлікту, то це треба було завдячувати високому тактові і холоднокровности сот. Роґульського. Ці прикмети сотн. Роґульського я подивляв особливо одного дня на старшинськім зібранні старшин технічного полку і нашої 10-ої сотні, скликанім полковником-комендантом технічного полку в льокалі цього полку. Нас старшин 10-ої сотні мали там роззброїти. Тому один старшина залишився з нашою сотнею в касарні, а ми на це зібрання появилися в повній зброї. Ситуація на цих сходинах була крайнє напружена. Ця година була і для німців дуже неприємна. Найменша дурниця дуже легко могла спричинити вибух і бій нас проти технічного полку і евентуально німців, технічного полку проти нас і німців, німців проти нас і технічного полку. В Святовій Лучці находилася ще сотня так званої міліції. — Це були на 100% чистої води большевики. Ця сотня з певністю не залишилаби такої доброї нагоди постріляти і нас і технічний полк і німців — всіх зненавиджених „білогвардійців". Місцеве шумовиння, яке складалося з демобілізованих солдатів української армії, з радістю помогло би „міліції". Здається, що ця обставина здержала полковника від спроби нас, 10-ту сотню, роззброїти.

Таке положення не могло довго тревати. Щось мусіло статися і сталося. Нас перенесли на демаркаційну протибольшевицьку лінію аж під Стародуб, вище Гомеля.

Тимчасом сталася ще одна подія. Це кінний полк ім. Костя Гордієнка, який на місце полк. Петрова (пізніше ґенерал) дістав нового полковника Продьма, бувшого рос. жандармського полковника, назначеного гетьманом, збунтувався проти нового полковника і покинув фронт — демаркаційну лінію та помашерував на Святову Лучку. Полк цей мав дуже недобру опінію, та фактично її собі заслужив. Наша сотня мала приказ роззброїти цей полк, що і сталося майже без убитих, на стації Святова Лучка. Роззброєння цього полку ми перевели так хутко і справно — що німецькі старшини роззявили роти. Цей наш вчинок був доказом, що всі доноси полковника технічного полку, буцімто наша сотня є нездисциплінована, були брехнею. Від цього часу зачали нас, старшин 10-ої сотні, німецькі старшини здоровити перші на вулиці і встрявати в балачки з нами.

Приближувався кінець побуту нашого полку на східніх кордонах України. Одного дня ми заваґонувалися і потяг рушив через Купянськ, Харків, Гомель на Ново-Зибків. Звідти марш на найдальше висунений північний кордон, на демаркаційну, протисовітську лінію.

По дорозі в Харкові задержався наш потяг довше і тут на стації, напроти нашого потягу, заїхав від Києва потяг з російськими добровольцями, які їхали на схід до армії Денікіна. Одягнені вони були в російські мундури, з відзнаками російської царської армії, з російськими прапорами на кожнім ваґоні і переді льокомотиви та ззаду потягу. Посипалися з обох сторін крики, москалі висмівали нас, українське військо, на українській землі, в українській державі. Наша скарга у команданта стації не мала найменшого послуху, це був 100% москаль. Тоді стрільці нашої сотні рішили самі зробити порядок. Схопили кількох російських добровольців до наших вагонів і тяжко побили та покалічили. Були і трупи. Добровольці зробили це саме з кількома нашими. Тоді обі сторони витягнули кріси, пішла стрілянина. Мій кулеметчик витягнув до дверей скоростріл. — В тім моменті рушив наш потяг вперед, добровольчий взад, але скоростріл вже зачав стріляти в сторону добровольчого потягу — звідтам прийшла відповідь така сама. В обох потягах роздалися крики ранених, свистки старшин, що взивали застановити стрілянину. Наш потяг задрожав від соток голосів січових стрільців-галичан, що співали „Ще не вмерла Україна" і „Не пора".

Ми виїхали за стацію. — Пішло слідство, як це все сталося, а незабаром наш потяг рушив дальше. Я стомлений службою цілу попередну ніч, розтягнувся на лавці у вагоні, а зпід моеї лавки витягнули стрільці змасакрованого трупа російського полковника, якого в повнім бігу потягу викинули на залізничий шлях. Колеса потягу докінчили працю моїх стрільців, щоб на всякий випадок добровольча армія мала у себе одного полковника менше.

Потяг прямував на північ.

Так доїхали ми до Ново-Зибкова, звідти розпочався марш на північ.

По дорозі в однім селі, де задержалася наша сотня на ніч, трапився випадок, який вбився мені глибоко в память. Це село було замешкане так званими „старообрядцями" чи „старовірами". Стрільці нашої сотні перемішалися з козаками інших сотень, козаки ці були придніпрянці і в розмові уживали богато російських слів. Так замісць слова „тютюн" говорили „табак". Почув це слово старий дід, батько мого господаря, де я ночував, розсердився на цих козаків-придніпрянців і вилаяв їх словами „які то ви українці — що не знаєте, що по нашому, по українськи, не кажеся „табак" а „тютюн". Такі ви українці, що московщиною наскрізь насякли, та ще за Україну воюєте". Сплюнув дідо з досади і сховався до хати. Засоромлені козаки розійшлися по хатах.

Мої зносини зі сотн. Роґульським, прекрасні в полку СС в Києві і в Славянську та Святовій Лучці, зачали псуватися в останніх 2-х тижнях ще в Святовій Лучці. Я був одиноким старшиною несусусом в 10-ім полку, та як сотн. Роґульський казав часто — „наскрізь просяклим австрійщиною", а не революційним ес-есом. Це було до певної міри і правдою — бо я чим раз то яскравіше висказував свою критику відносно „революційних здобутків". До того нас в 10-ій сотні було вже 5-ох півсотенних, а мало бути найбільше чотири. Хтось мусів відійти до іншої сотні.

В тім часі прийшла „демобілізація" студентів — а я дістав вістку від брата Олександра (пізніше посол до сойму і берестейський вязень), що в Києві йдуть конкретні приготовання до нового формування Січово-Стрілецького полку, та що, здається, всі галицькі сотні Запоріжського полку залишаться в тім полку дальше.

Я зголосився до цеї студентської „демобілізації", дістав відповідні документи, попращався з товаришами, які зі заздрістю мене пращали, сів на підводу, доїхав до Ново-Зибкова, а звідти вже потягом просто до Києва. Тут мені сказали, що вже формується „Окремий Загін Січових Стрільців" в Білій Церкві, куди я сейчас виїхав, та зголосився в команді, де був принятий і записаний, покищо без приділу до сотні.

Так я опинився в Білій Церкві, напередодні нових подій, які спричинили упадок гетьманської влади.

(Далі буде).

Козак Сергій Кравченко

Написав: ґен. *О. Удовиченко.*

В серпні місяці 1920 року лісовою дорогою, не поспішаючи, переходив з села Ріпинці до села Жизномир 3-ій Залізний кінний полк.

Вечір настав тихий, але свіжий. Приємна прохолода після денної спеки бадьорила і людей, і коней.

Козаки розмовляли жартуючи, згадували минулий бойовий день, та й коні наче почували, що вже скоро напарені спини будуть розсідлані і достанеться їм добрий харч та спочинок.

Тиша була в природі. Тільки десь здалека долітало гуркотіння гармат і нагадувало, що не скрізь наступив спокій.

— То, мабуть, у Волинців, — вимовив один козак.

— Ні, то, напевно, у Запорожців стрілянина, бо вони недалеко праворуч од нас. Я був сьогодня у Запорожців з роз'їздом для звязку. Це як раз у них іде бій...

Побалакали та й замовкли.

Кіннота виступила з лісу. Далі дорога звернула, пішла глибоким яром, де унизу бігла неширока, але бурхлива річка Стрипа. За часів великої війни стояв тут деревляний міст, але російська армія, відступаючи, спалила його, і залишилися там самі обгорілі палі, а попід ними міцно билася та шуміла вода, що бігла далі аж до самого Дністра.

Трохи нижче був брід, яким користалися і козаки і селяни.

Полк повільне спускався яром. На чолі його їхав молодий командир, що на своєму рослому коні виглядав, наче хлопчик. Та й справді було йому всього 27 років, але надзвичайна його хоробрість та вміле керування полком оповило його славою та глибокою пошаною всієї дивізії. За командиром полку — орхестра на білих конях, а далі довга стрічка сотень.

Полк почав переходити річку. Коні, — одні сміливо кидались у воду, а інші тільки під ударами нагая обережно вступали до холодної води. Сотники стояли на березі, курили та доглядали, як переправляються козаки.

Чутно було, як якийсь старшина кричав:

— Гнатюк, дай шенкеля, відпусти повід. На що затягнув коня?

Гарматчики, що їхня батерія стояла на позиції біля броду, купалися та, дивлячись на переправу, жартували над кіннотчиками.

— Не бійсь, не бійсь, впадеш — витягнемо...

— Він сам більше боїться води, ніж кінь...

— Йому б на корові їздити, а він у кінноту пішов...

Вже переходила третя сотня, коли по кольоні залунала команда:

— Квартієри вперед!

Від кожної сотні від'їхали два козаки і чвалом поскакали до голови кольони.

З третьої сотні також вискочило двоє. Один, молодий та гарний, жваво перегнав свою сотню, вдарив канчуком коня і раптом скочив до води. Звався він Сергій Кравченко і був родом з села Бабчинець на Поділлі.

— Гей, ти, чортяка, обережно! — кричали козаки, але Сергій вже опинився на другому березі та погнав наперед кольони, де збіралися квартирієри. А з берега знову вигуки:

— Сергій, чуєш, та гляди, щоб добре мешкання було!... Та щоб з дівчатами!

Увесь полк, уже пішки, з кіньми на поводу, потягнувся на гору до села Жизномира. Тут останніми днями був жвавий рух. Кватирували обози 3-ої Залізної дивізії, інші тилові установи, а також штаб дивізії. Селяни саме йшли з поля, по вулицях зустрічалися козаки, на подвірях курилися димки походних кухонь, а коло них метушилися кашовари.

Квартирієри вступили до села. Старшина поділив його на частини. Сергій з своїм товаришем підїздив до кожного подвіря у своїй частині села, підраховував, скільки приблизно людей та коней можна там поставити, а потім крейдою писав цифру на воротях.

Зупинився біля одної бідної господи. Маленьке подвіря, бідненька хатина свідчили, що тут ніяк не можна помістити більше двох кіннотчиків. Сергій схилився з коня і написав на воротях цифру 2.

В цей час двері в хаті відчинилися і на порозі зявилася постать старого селянина, що спокійно звернувся до Сергія:

— А що це буде, москалику?

Сергій образився за слово „москаль", але з поваги до дідуся чемно відповів:

— Та ми не москалі, а українці, як і ви. Приймайте двох кіннотчиків на мешкання!

І зараз-же помітив Сергій, за плечима дідуся, стурбоване обличча молодої дівчини, що з зацікавленням дивилася на козаків.

— Яка гарна! подумав він.

Дід покірливо мовчав, а потім відповів:

— Та у нас паші нема.

— Нічого, дідусю, пашу знайдемо в іншому місці. У вас ми з товаришем удвох будем мешкати.

Сергій рушив далі. Здалека чути вже було орхестру. Полк наближався до села.

Коло церкви командир пропустив козаків перед собою. Музика грала дивізійний марш.

— Спасибі, хлопці, за службу!

— Слава Україні, слава!

Сергій розташував сотню і пішов з конем на поводу до свого мешкання. Розсідлав коня, уважно вишарував його соломою, привязав до воза, кинув йому оберемок сіна та й, замислившись, сам сів на воза. Чекав, що господарі запросять його до хати. Але ніхто не виходив. Думки Сергія перекинулись до рідного села Бабчинець, до батьків, що покинув він їх там після того, як село зруйнували поганці большевики і бабчинецькі селяни на весні 1920 року збройно виступили проти москалів. Пригадав Сергій, як він довгий час ховався по ярах Поділля, як нарешті прилучився до третього кінного полку.

Вже вісім місяців Сергій бється за волю рідного народу. В полку його поважали й знали, як хороброго вояка та доброго кіннотчика, а сотник завжди призначав його у відповідальні розїзди.

Сергієві в голові проходили ріжні спогади, аж поки очі не заплющилися і змучений козак солодко заснув на возі. І вже крізь сон почув він:

— Козаче, а може б ви зайшли до хати?

Сергій підвівся і побачив діда, що привітно на його дивився. Сергій і сам би давно пішов до хати, як це робилося завжди, але йому здалося, що й дід, і його гарненька онучка не були раді несподіваним гостям, і він вирішив залишитися на подвірі.

Сергій зліз із возу і пішов за дідом до хати. Його товариш уже сидів біля столу, на якому стояв глек квасного молока, хліб та картопля.

В кутку хати, коло печі, стояла дівчина — онучка дідуся, що соромливо та з великим зацікавленням придивлялася до козаків.

Почали їсти.

Товариш Сергія жартував з дівчиною, оповідав дідові про Україну та про бої. Сергій мовчав, але пильно придивлявся до дівчини. І знову подумав: Ах, яка-ж гарна!

Подякувавши за вечерю, козаки пішли спати на подвіря біля коней. Сергій хоч і стомлений, але не відразу заснув.

Ранком, ще досхід сонця, далеко почулися гарматні стріли. Десь почався бій. І свіже повітря прорізав металічний звук сурми, що трівожною, але бадьорою мельодією скликала полк. По вулиці проскакав ординарець з криком:

— На коні! Сполох!

Із усіх дворів виїзджали кінні і чвалом прямували до церкви. Обози виходили з села на захід. Швидко проскочила на позицію батерія. В яру чути було жваву рушничну стрілянину, а в околиці села стрекотів кулемет.

Сергій також скочив на коня і хотів уже гнати до церкви, але зупинився. Треба попращатися з господарями.

— Спасибі вам! Прощайте!

Дідусь спокійно, дівчина стурбовано відповіли:

— Щасти, Боже! Повертайте знов до нашої хати!

Полк у кольоні рушив із села на схід та, пройшовши з кільометр, зупинився в гаю.

Вже другу годину стоїть полк у резерві. Козаки сумують. Дехто спить, інші балакають. Коні пасуться або тягнуться до галузок.

— А куди ти? Стій! — чути суворий, але ласкавий голос козаків.

Сергій привязав коня до дерева і ходив недалеко та збирав квіти. Бій з московськими большевиками був зараз за селом, де перебував минулої ночі полк Сергія, і Сергій був повний занепокоєння за дівчину з тої бідної господи, де ночував він, за дівчину, що її образ він вже носив у своєму юнацькому серці.

— Чи не забили її москалі? Чи не образили, чи не знущались над нею? Хоч би скорше була вже атака. Він завзято буде рубати ту червону сволоту, перший вскочить до села, звільнить її з неволі і пе-

редасть їй оці прості, але гарні лісові квітки. Хоч би скорше!

Він прислухався до того, про що балакають у штабі полку, що розмістився тутже в лісі, недалеко від його сотні.

Козаки знали, що ворог ранком атакував нас, збив з позиції нашу піхоту та зайняв уже село Жизномир. Сергій бачив, що прийшов резервовий курінь піхоти і чув, що мусить бути контратака і що чекають лише на наказ із штабу дивізії.

Коли ось на лісній дорозі показалися два кіннотчики, що прямували до полку.

— Де штаб полку? — питали вони.

Через хвилину командир полка читав наказ та віддавав розпорядження. Третій Залізний кінний полк мусить атакою підтримати контратаку піхоти.

З боку села вже чути було зміцнену стрілянину і через голови полку наша батерія посилала стріл за стрілом.

Полк рушив. Обличча старшин і козаків стали напружені. Але в кожному полку є козаки, що навіть і в таку поважну хвилину можуть жартувати. Хтось, побачивши у руці Сергія квіти, викрикував:

— Дивіться, хлопці, Кравченко на весілля їде!

— Сергій москалям квіти везе!

Сьома бригада третьої Залізної дивізії йшла в наступ на Жизномир рідкою лавою майже на відкритому полі. Піхота лягала, стріляла, підіймалась, бігла і знову лягала... В лаві видно було кулемети.. Стрілянина була жвава. Над селом рвалися наші шрапнелі, а ворожі — над нашою лавою.

Полк вийшов із лісу та прийняв бойовий лад.

— В атаку! Слава! — Блиснули шаблі і полк чвалом полетів на ворога, випереджуючи свою піхоту.

Сергій міцно стиснув шаблю в руці, і вилетів наперед, підбадьоруючи коня острогами.

— Кавалерія! Кавалерія! — пронеслось по ворожих лавах, що не витримали енергійної атаки української кінноти. Москалі почали втікати.

Сергій, що скакав попереду всіх, перший кинувся рубати москалів. От він уже розрубав голову одному. Зарубав ще трьох. Але пятий обернувся і просто напроти стрельнув у Сергія з рушниці.

Сергій почув, що ніби гаряча голка проколола йому бік, але гнав усе наперед, міцно стискаючи шаблю. Закрутилася йому голова, несподівана слабість охопила раптом усе тіло, і він, аби не впасти, обхопив коня за шию.

Одна думка тепер була у нього в голові: скоріше доскакати до хати дідуся і його внучки. Кінь вже гнав вулицею села, але він не відчував свого їздця, що вже не правив і напружував лише всі зусилля, щоб не впасти. Кінь відчув, що щось неладне скоїлося з його їздцем, і зупинився. Сергій упав з коня мертвий. Кров з пробитого ворогом козачого серця заляла мундур і квіти...

⁂

Другого дня біля маленької старої церкви в Озерянах стояла на цвинтарі коло свіжої могили розкрита труна, там спочивало молоде козацьке тіло. Біля труни командир дивізії ґенерал Удовиченко, командир полку, старшини, товариші небіжчика, багато селян, дівчата й діти. На дорозі стоїть чета з сотні, в якій служив Сергій. Жалібно править останню службу дивізійний священник.

Після служби Божої командир дивізії говорить своє прощальне слово:

— Славний козаче, дорога дитино українського народу! Ти віддав своє молоде життя за волю України, але спокійно спи свій вічний сон. Ті, що залишилися, будуть далі боротися аж до побіди над ворогом, від кулі якого ти загинув. Прощай!

І промовив далі ґенерал, звертаючися до селян:

— Селяни. Ми підемо далі, куди покличе нас обовязок. Під вашу опіку залишаємо оцю, дорогу нам могилу. Доглядайте добре її, бо спочиває в ній той козак Сергій Кравченко, що не тільки кохав свій рідний край, за волю якого прийняв смерть; він покохав був також вашу дівчину...

Труну тихо опускають у могилу. Лунає команда:

— Для пошани! Чета — вогонь!

Чути три сальви. І потім — глухі звуки падаючої на труну землі.

Плачуть селяни, плачуть товариші Сергія, сльози також на очах у командирів...

⁂

Старі й молоді громадяни села Озерян, дівчата й діти! Чи памятаєте й знаєте ви могилу Сергія Кравченка, що похований коло церкви у вашому селі? Коли вже забули, — то розшукайте її. Коли знаєте і памятаєте, — не забувайте її!

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

† Хор. НЕСТОР ТОТОЄСКУЛ.

Нестор Тотоєскул, роджений 1894 р. в Іспасі на Буковині, покінчив реальну школу в Чернівцях 1914. р. В 1916 р. вступив добровільно до Січових Стрільців як їздець на моторовім колесі і при ав-

тах. Разом з УССами був на Україні, полишив богато світлин як фотограф і був курієром архикн. Василя Вишиваного. У Винниці заслаб на тиф і відти взяли його поляки до неволі. З неволі відпустили до армії от. Петлюри. В жовтні 1920 утік через Неполоківці на Буковину, студіював на машиновім відділі техніки в Клюжі, заслаб на запалення мозгу і помер в квітні 1922 на клініці в Клюжі. Похований в Чернівцях побіч брата Володимира.

† МИКОЛА СІТНИЦЬКИЙ,

ем. директор жіночої ґімназії Укр. Інституту в Перемишлі, б. старшина,. комдт радіостації У. Г. А., помер дня 2. вересня 1934 р. у Львові.

Покійний родився 6. грудня 1884 р. в Комарні. Народню школу кінчив у родинному місті, потім ходив у Самборі до учительського семінаря. По матурі як 18-літний хлопець став народнім учителем у підльвівських селах. Підчас своєї учительської праці над дрібною сільською дітворою, знаходив ще час і снагу для дальшої науки. Вже по двох літах учительського звання як самоук опанував весь матеріял клясичної ґімназії та зложивши як екстерніст повний іспит зрілости в перемиській держ. ґімназії, вписався на фільософічний виділ у Львові, куди став доїздити на пополудневі виклади. На четвертий рік студій дістав з Ради Шкільної безплатну відпустку і виїхав на університет до Відня, де слухав викладів з ґерманістики. Вернувши по році до Львова зложив професорський іспит

з української та німецької мови як головних предметів навчання. По цім іспиті подибуємо його на посаді суплента в учительськім семинарі в Руднику над Сяном, звідки невдовзі перейшов на посаду головного вчителя при семинарі в Заліщиках під директурою покійного Маковея.

Заверюха світової війни не оставила його на згаданім місці. Покликаний до війська зразу як простий ополченець перебув страшну зиму 1914 року в Карпатах, де як санітарний підстаршина робив службу в перших окопах у Дуклянській Кітловині. Коли Австрія по великих стратах фронтових старшин покликала всіх учителів до старшинських шкіл, він приділений до такої школи в Кошицях, виходить з неї хорунжим до походової сотні, яку мали виправляти в поле, мабуть чи не на італійський фронт. По дорозі здибається припадком з Маковеєм, своїм колишнім директором і цей постарався, що нового хорунжого приділено до полевої стації радіо на російськім фронті близько Кірлібаби. Тут пізнав він докладно техніку радіостації, навчився швидко відбирати азбуку Морзея і розшифровувати радієві депеші. А коли по розпаді Австрії його стація опинилася по Керенського офензиві аж під Плуговом, він вернувши з відпустки змонтував її в Тернополі, що був осідком тодішнього уряду З. У. Н. Р. і зробив з неї віконце, кудою приходили всі вістки з Европи, так дуже нераз важні для військового секретаряту і для часописів, видаваних тоді в Тернополі.

Відомі також чималі заслуги цеї радієвої стації в Станиславові, а потім в Камянці Подільськім, де з розшифрованих покійником депеш дуже часто

користав штаб Дієвої Армії та вирішував нераз хід подій на большевицькім чи протиденікінськім фронті. З Камянця Подільського по переході УГА до Денікіна перейшла радіостація до Винниці до Нач. Ком. і з нею посувалася шляхом аж до самої Балти. В славнім чотирокутнику смерти переходив покійник тиф на стації Крижопіль, але не переставав правити своєю стацією аж до самого переходу наших частин на сторону Петлюри. Тоді арештований враз із іншими старшинами опинився в тюрмі черезвичайки в Одесі, де переживав страшні розстріли галицьких старшин, як отамана Гарабача та інших. З Одеси, вивезений на Миколаїв, опинився вкінці аж в Харкові, де знову настановили його телеґрафістом у тамошній радіостації. По якімсь часі приділено його вкупі з Василем Хировським як учителів до повітової школи чи виховного заведення на хуторі під Харковом, що її зорганізував тамошній комісар освіти Гринько. На цім становищі дочекалися оба вже свого повороту до Галичини в 1922 р. Непринятий до державної служби, мусів покійник обняти провід прив. народньої школи в Комарні, де також став керманичем приватної ґімназії. Але, як вона по двох роках не могла дальше встоятися, перейшов до Перемишля, як учитель прив. жін. ґімназії Укр. Інституту для дівчат. Там вчив він аж до своєї емеритури укр. та німецької мови і двома наворотами вів управу ґімназії, аж поки з перестудженої грипи не напитав собі тяжкої грудної недуги. З тої причини мусів піти перед часом на вислужений спочинок і по двох літах емеритури знеможений страшною недугою зійшов передчасно в могилу. Невіджалуваний товариш, досвідний педагоґ і вчитель, тактовний управитель, останеться в памяти тих, що поруч нього, чи під ним працювали, як незрівняний взірець скромної невсипущої праці, незломної сили волі, кришталького характеру та благородної вдачі. В. Й. П.

† Стр. МИКОЛА МАРКІВ.

Дня 9. X. 1933. помер у селі Ціневі повіт Долина бл. п. Микола Марків член У. Г. А. в 34-ому році життя. Покійний був взірцем ідейного селянина, що здобув власною працею значну освіту та віддав свою вартісну працю для загалу.

Після повороту з австр. армії в 1918 р. вступив до У. Г. А., звідки попав у польський полон в селі Маличковичах під Львовом. Сидів на Бриґідках та в таборах для полонених у Вадовицях і в Модліні. По 25-місячнім побуті в неволі вернув домів у січні 1921. р.

Після повороту до рідного села працював у всіх місцевих Т-вах та в кооперативі як діяльний член і виділовий. Також був членом Надз. Ради Район. Молочарні в Рожнітові.

Його похорон був великою маніфестацією любови й привязання та пошани, з якою до Покійного всі відносилися. На похорон прибули представники Філії П. С. К., Рай-Молочарні й Філії „Просвіти". В похороні взяли участь Всч. оо. Вол. Руденський й Вол. Бабій та оба виголосили відповідні промови. Біля чит. „Просвіти" попрощав Покійного голова Вол. Михайлів. На цвинтарі промовляли: Др. Роман Курбас цитуючи уривки стрілецьких пісень, п. Дозя Комарівна говорила про культ українського жовніра та Яр. Коваль говорив про Покійного як про любителя книжки. Над свіжою могилою відспівав місцевий хор „Журавлі".

Коштом деяких установ та поодиноких осіб на гробі бл. п. М. Маркова стоїть тепер скромний памятник на високому насипі з написом: „Микола Марків, стрілець УГА. визначний кооператор і просвітянин". В. Й. П.

† ВОЛОДИМИР ТОТОЄСКУЛ

сотник 1. коломийського гарматнього полку.

Сот. Володимир Тотоєскул, роджений 1896 р. в Іспасі на Буковині, покінчив реальну школу в Чернівцях в 1913. році і по скінченню старшинської школи приділено його до 33. полку полевих гармат

в Станиславові. Війна захопила його при війську і він активувався. Був в боях на російськім, італійськім, бельґійськім і сербськім фронті, а розпад Австрії захопив його в Сербії .Відти приїхав до Коломиї і вступив до Української Армії як сотник артилерії. З початку боїв під Львовом прилагодив „панцирник" (льора з шинами по боках а в середині канона) і як командант виїхав разом із братом Нестором, також старшиною, до Старого Села, опісля до Сихова під Львовом. Упав в бою з поляками 3. грудня 1918, брат Нестор привіз його тіло до Станиславова, де його поховали на стрілецькім кладовищі. Зі Станиславова перевезли родичі останки покійника до Черновець 12. грудня 1918 р.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

І. ІІІ.

Посмертні згадки. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 7/8, ст. 32—33.

Ілярій Тиморуґ, старшина УГА. Василь Кузьмин, пор. УГА. Клим Утриско, пор. УГА. Подала Марійка Слоньовська. З портр. Утриска.

Посмертні згадки. Михайло Галущинський. „Студ. Шлях“. Львів 1931. 8°, ч. 5/6, ст. 135—136. Перший командант УСС-ів. Біоґраф. нарис.

Посмертні згадки. Памяти д-ра Евгена Олексія, написав сотн. Василь Бачинський. Володимир Кипріян, четар УГА. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°. ч. 4, ст. 22—24.

Причинки до біоґрафії. З 2 порт.

Посмертні згадки. Сотник Роман Гузар, УГА. Могила четаря У. Г. А. Ґардзілевича. Полк. М. Фролов. „Літопис Ч. К.“. Львів 1930. 4°, ч. 10, ст. 22—23.

Некрольоґи і причинки до біоґрафії. З 2 порт і одним крайобразом.

Посмертні згадки. Сотник УГА Михайло Федик Сотник УГА Володимир Гайванович. „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ч. 3, ст. 21—22.

Некр., причинки до біоґрафії. З 2 порт.

Посмертні згадки. Хорунжий Сидір Горбачевський, подав др. С. Б. Четар запасного коша в Белзі Іван Лісецький, подав С. Ґ. Четар V. Сокальської бриґади Мирон Галань, подав С. Ґ. Стрільці герої з Якубової Волі (брати Сенюхи, Михайло Гаванчук, Олекса Жґута, Микола Губицький, Михайло Наливайко, Гринь Кобрин, Іван Кобрин, Дмитро Кобрин, Василь Блажкевич, Яким Мельник). „Літопис Ч. К.“ Львів 1934. 4°, ст. 21—22.

Некрольоґи, причинки до біоґрафії. З порт. перших трьох.

Постанови Військового Відділу при Галицькім Революційнім Комітеті. Часть І. Всегалицьке Радянське Видавництво, ч. 3.

Постанови для загального дня воєнних гробів в Австрії 1917. Відень (1917). 16°, ст. 8. Видання Комітету опіки воєнних гробів в Австрії.

Постанови другого військового їзду 5, 6, 7, 8, 9, 10 і 11 червня (іюня) 1917 р. у Київі. Видання І. Друкарня Київського Союзу Кредитового.

Обіймає 13 уступів і подає історію скликання зїзду та його постанови.

Постанови мира з Румунією. „Розвага“. Фрайштадт 1918. 4°, ч. 19, ст. 6.

Постанови першого українського військового зїзду 5, 6, 7 і 8 травня (мая) 1917 р. у Київі. Васильків 1917. 16°, ст. 16.

Постанови про причинки для родин полонених, які не живуть в приналежній голові родин державі. „Укр. Прапор“. Відень 1919, ч. 20.

Постанови українців 2-го окремого важкого гарматного дивізіона Батерії „Р“ на зібранні 22 листопада 1917 р. Постанова матросів-чорноморців. „Гром. Думка“. Вецляр 1917. 4°, ч. 89, ст. 3.

По увільненню Київа. „Вільне Слово“. Зальцведель 1918. ч. 24. ст. 1—2.

Похилевич Д. Чорноморська фльота 1917 р. „Архів Рад. України“. Харків 1932. 8°, ч. 4/5, ст. 3—57.

83 документи до історії зболышевичення чорноморської фльоти.

Похід Укр. Галицької Армії на Київ. „Укр. Слово“. Львів 1920, ч. 116.

Похорон козаків, побитих контрреволюціонерами. „Розвага“. Фрайштадт 1917. 4°, ч. 36, ст. 2.

За „Робітничою Ґазетою“.

Похорон Миколи Пекарського. „Тризуб“. Париж 1931. в. 8°, ч. 44, ст. 25.

Був. Начальник Ветеринарної Управи Військового Міністерства УНР.

Похорон полк. Хміленка. „Син України“. Варшава 1920. 4°, ч. 7, ст. 6.

Похорон С. В. Петлюри. „За Свободу“. 1926 року, число 126.

Похорони бл. п. С. Петлюри. „Громада“. Луцьк 1926, ч. 24 (30).

Почесний дар військові. „Сни України“. Варшава 1920. 4°, ч. 1, ст. 11.

Про урочисте посвячення дарованих турецьким і грецьким урядами прапорів Українському Військові.

Пояснення до проєктів памятників інж. арх. Нагірного на стор. 13. Проєкт ч. 1. Проєкт ч. 2. „Літопис Ч. К.“ Львів 1929. 4°, ч 1, ст. 12.

В звязи з статтею Л. Л. „Де наші памятники минулого?“ в тім самім числі на ст. 13. Там же рисунки проєктів.

П. П. В справі зїзду делеґатів від бувших Кадетських корпусів. „Відродження“. Київ 1918, ч. 68.

П-ПА Н., сотник. Протибольшевицькі повстання на Україні в 1921 р. (На основі офіціяльних большевицьких звідомлень і инших неопублікованих матеріялів). „Літопис Ч. К.“. Львів 1932. 4°, ч. 6, ст. 19—22; ч. 9, ст. 6—7.

Подано звідомлення про 12 атаманів з Київщини 2 з Чернигівщини, 1 з Волині, 4 з Поділля, 3 з Херсонщини, 2 з Полтавщини, 3 з Харківщини, 2 з Катеринославщини. Отамани: Мордалевич, Сірко, Левченко, Волощенко, Кленський, Струк, Кінський, Богатиренко, Чехович, Зеленчук, Матвієнко, Перенко, Довгаленко, Лошин, Тютюнник, Подоляка, Бабич, Голуб, Василенко, Сокіл, Павлов, Кущ, Шуба, Сокира, Бурлака, Сірошапка, Литвиченко, Махно, Гладченко, — в ч. 6. Повстанчі ґрупи: Ромашка, Ангела, Деревляного, Заболотного, Марусі Соколовської, Цвітковського, Голяка, Голого, Трубича, Савонов-Каменюка, Бондаренка, Дерещука, Хава, Гетьмана, Кучера, Штейненка, Волонського, Чорного, Мусіна, Чорної Марусі, Антонова, Вакумина на Дону, Сави Чалого, Орлика, Олексієнка, Андрійчука, Загородонього, Полтавця, Махновця, Повстанців св. Михаїла, Повстанча ґрупа „Не журись“, — в числі 9.

Правдивий. Лекція для Гол. Отам. Петлюри. „Укр. Вістник“. Львів 1921, ч. 12, ст. 1—2.

Скерована проти Андрія Лівицького, як дипльомата.

Правила видачі пенсій та одноразових грошевих допомог військового-служачим та їх родинам, які придбали право на це з дня 7/20 листопаду 1917 року. (Камянець под. 1919). 8°, ст. 32.

Закон від 7/20 листопаду 1917 року.

Правила стрільби й записка до пояснення для батерій, озброєних 3-х дюймовими гарматами рос. зразку 1902 р. Переклад з рос. Каліш 1921. 8°, ст. 64. З 37 зарисами в тексті. Вид. ВИФАЛ.

Правобережець Я. Серед руїни і могил (Оповідання біженця з України. „Трибуна України“. Варшава 1923. 8° в., ч. I, ст. 38—40.

Повстанчий рух.

„Прапор України“. Видання Культурно-Освітної Управи. Камянець на Поділлю. 10 листопада 1919 р. 4°, ст. 18 і окл. З 15 іл.

Випуск присвячений виключно військовим подіям і інформаціям.

Привіт до козаків Нар. Армії від Гол. Штабу повстанців. Плякат Вид. Мін-ства Преси і Інформації. Ч. 16 — перше видання; ч. 29 — друге вид.; ч. 53 — третє видання. (1919).

Привіт Загальної Української Ради Українським Січовим Стрільцям. „УСС в Карпатах“. Збірник. Відень 1915, м. 8°, ст. 102—106.

Дата: 12. V. 1915.

Привіт Наддністрянським козакам і старшинам від Державної Інспектури У. Н. Р. Видання Мін-ва Преси і Інформації. Листок ч. 44 — перше видання. Ч. 60 — друге видання. Ч. 64 — третє видання. (1919).

Привіт полонених Міністрові Війни Української Народньої Республики. „Вістник пол., літ. й життя“. Відень 1918. 8°, ч. 1/2, ст. 18—19.

Привіт Українським Січовим Стрільцям від Української Боєвої Управи. „УСС в Карпатах“. Збірник. Відень 1915. 8° м., ст. 107—109.

Дата: 17. V. 1915.

Пригода на степі (Памяти сотн. др. Омеляна Левицького, що полят під Кірлібабою 1917 р.). Кал. Черв. Калини на 1929 р. Львів 1928. 8°, кал. вересень.

Над Стрипою під Соколовом. Стежа. З іл.

Прижмуренко. Видання по таборах інтернованих вояків УНР. „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 11, ст. 23—24; ч. 12, ст. 24; 1931, ч. 1, ст. 23—24.

Бібліографічний огляд. Табор в Олександрові. 4 і 6 дивізії (чч. 1—18). Видання Братства св. Покрови при 6-ій стріл. див. (чч. 19—26). Каліський табор (чч. 27—31). Неперіодичні видання курінів (чч. 32—36). Книжки друковані на машині (чч. 37—48). Вадовицький табор (чч. 49—52). Ланцутський табор (чч. 53 — 54). Пикулицький табор (чч. 55—56). *Пйотрків* (чч. 57—58). Табор в Стрілкові (чч. 59—75). Ченстохова (чч. 76—77).

Прижмуренко. Таборові видання „Літопис Ч. К.“ Львів 1930. 4°, ч. 5, ст. 10—11.

Табори інтернованих Армії УНР.

Прийдешній А. Арешт десяти. „Зшитки Боротьби“. Альманах. Київ 1920. 4°, ст. 34—55.

16—26. I. 1918. Навала Муравйова. Заходи укр. військової влади в стосунку до комуністів-членів Укр. Центр. Ради.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 9. / Вересень 1935.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Паєіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка